

PAPP JÚLIA

ATLAS HUNGARICUS. MAGYARORSZÁGI VÁR- ÉS VÁROSÁBRÁZOLÁSOK BERNHARD PAUL MOLL 18. SZÁZADI TÉRKÉPKATALÓGUSÁBAN*

Bernhard Paul Moll (1697–1780) 18. századi térképkatalógusának jelentősége, úttörő szerepe a hazai térképírás történetét kutatók előtt régóta ismert. Dr. Milleker Rezső 1933-as tanulmányában felsorolta a katalógussal foglalkozó korábbi említéseket,¹ s újabb adatokkal szolgált két évtizeddel később a kéziratoss térképkatalógus történetéhez Fodor Ferenc is.² Moll életét és tevékenységét részletesen ismertette az az 1959-es prágai kiadvány, mely az akkor a brno-i Egyetemi Könyvtárban, jelenleg a Morva Könyvtárban (Moravská Zemská Knihovna) található Moll-térképgyűjtemény leírását és katalógusát tartalmazza.³

Bár a magyarországi várak és városok ábrázolásainak rendszerezésében az elmúlt évtizedekben jelentős eredmények születtek,⁴

* *A tanulmány az MTA Támogatott Kutatóhelyek Irodája támogatásával készült. (ELTE Egyetemi Könyvtár metszetgyűjteményét feldolgozó Kutatócsoport)*

¹ Dr. MILLEKER Rezső: Moll B. Atlas Hungaricus-a In: Földrajzi Közlemények, 61. évf., 1933. – p.: 82–87, ill. pl.: MÁRKI Sándor: A magyar térképírás múltja és jelene. In: Földrajzi Közlemények, 24. évf., 1896. – p. 298. és egy W. Slavenhagen nevű szerző 1904-es munkája a Németországon kívüli európai térképészetről.

² FODOR Ferenc: A magyar térképírás. I. kötet. – Bp., 1952. – p. 115, 437. Ld. még: SZATHMÁRY Tibor: Descriptio Hungariae. Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477–1600. – Bp., 1987– p. 9.

³ Mapova sbírka B. P. Molla v Universitné Knihovně v Brně. – Praha, 1959. (Karel Kuchar tanulmányának német nyelvű fordításával: Die Moll'sche Sammlung in der Brünner Universitätsbibliothek. 83–151.) A Moll életrajzára és gyűjteményére vonatkozó adatokat a későbbiekben – a forrás külön megjelölése nélkül – ez alapján közlöm.

A gyűjteményről újabban: <http://www.memoria.cz/engine/manuscriptorium.cgi>; PAPP Júlia: The Catalogue of Bernhard Paul Moll (1697–1780) and His Atlas Hungaricus. In: Imago Mvndi, 57. évf., 2005– p.: 185–194.

⁴ RÓZSA György: Budapest régi látképei. 1493–1800. – Bp., 1999; RÓZSA György: Die Typologie als Methode der Bearbeitung der alten ungarischen Veduten. In: Lüneburger Beiträge zur Vedutenforschung. – Lüneburg, 1983. – p.: 45–52, a hazai veduták összegyűjtésére és rendszerezésére irányuló 18–19. századi törekvések ismertetésével. Hiányosságai ellenére – összefoglaló jellege miatt – legjelentősebb közülük: BUBICS Zsigmond: Magyarországi várak és városoknak a M. N. Múzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszetei. – Bp., 1880. RÓZSA: i.m. (1983) a 7. jegyzetben ismerteti az egyes hazai városok ábrázolásait rendszerező, tipológiai módszerű modern feldolgozásokat.

azoknak a korai kezdeményezéseknek a historiográfiai szempontú vizsgálata, melyek a képi források összegyűjtését, katalogizálását célozták meg, alig indult meg.⁵ Ezekhez a kezdeményezésekhez sorolhatjuk az Atlas Hungaricus című kéziratot (részben nyomtatásban is megjelent) térképkatalógust, melyben Bernhard Paul Moll a történeti Magyarország városainak és várainak közel 800 ábrázolását, alaprajzát, térképét gyűjtötte össze. A jelenlegi ismereteink szerint első rendszerező igényű hazai látkép-katalógus forrásainak, az adatgyűjtés terjedelmének és jellegének feltárása fontos adatokkal szolgálhat a művészettörténeti kutatás számára is.⁶

Atlas Hungaricus

Bár a 16. században Európában már több kisebb-nagyobb térképgyűjtemény összeállt,⁷ a térképek mellett alkalmanként városábrázolásokat, történeti személyek portréit, nevezetes épületek ábrázolásait, ünnepi felvonulásokat, csatajeleneteket stb. is tartalmazó ún. atlaszok fénykora a 17. századra esik. Alapjukul többnyire a hollandiai térképkészítők által kiadott többkötetes atlaszok (Janssonius: *Atlas Novus*, 1638-1690 körül; Blaeu: *Atlas Maior*, 1659-1672) szolgáltak, melyeket a gyűjtők történeti, archeológiai, hadtörténeti stb. érdeklődésüknek megfelelően különböző témájú metszetekkel, rajzokkal

Számos magyar vonatkozású metszetet ismertet: NEBEHAY, Ingo, WAGNER, Robert: Bibliographie altösterreichischer Ansichtenwerke aus fünf Jahrhunderten. – Graz, 1981–1991. Legújabbán ld: SZALAI Béla: Magyar városok, várak, falvak metszeteken. 1515–1800. I. kötet: A mai Magyarország. – Bp.: Publikus Bt., 2001; SZOLECZKY Emese: A huszti vár ábrázolás-történetéhez. In: Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Évkönyve, 23. évf., 2002. – p.: 5–52.

⁵ Korabinszky János Mátyás 1781-es pozsonyi városmonográfiájának vedutagyűjtését említi: RÓZSA: i. m. (4. jegyzet, 1983) – p. 45. KORABINSKY, Johann Mathias: *Beschreibung der königl. ungarischen Haupt- Frey- und Krönungsstadt Pressburg*, I. Theil. – Pressburg, (é.n.) [1781]. – p.: 17–21.

⁶ Moll nevének, tevékenységének vagy katalógusa címének említése nélkül Balogh Jolán hivatkozik egy adatra, mely a pozsonyi Ungrisches Magazinban (1782. 326.) – vagyis az Atlas Hungaricus ott közölt szövegében – olvasható. Az erdélyi renaissance. I. 1460–1541. – Kolozsvár, 1943– p.: 222–223.

⁷ WATERBOLK, E. H.: Viglius of Aytta, Sixteenth Century Map Collector. In: *Imago Mvndi*, 39. évf., 1977– p.: 45–48.; HARLEY, J. B.: The Map Collection of William Cecil, First Baron Burghley 1520–98. In: *The Map Collector*. June 1978/3. – p.: 12–19.; SKELTON, R. A.: Maps. A Historical Survey of Their Study and Collecting. – Chicago and London, 1972– p. 44.

bővítettek. Laurens van der Hem⁸ amszterdami ügyvéd 50 kötetes atlasza 1670 körül állt össze, s több mint 300 kötetes atlaszt gyűjtött össze Philipp von Stosch műgyűjtő és diplomata is.⁹

A régi térképek iránti érdeklődés erősödésével a 18. század első felében egyre általánosabbá vált a térképek, sőt egész gyűjtemények adásvétele, cseréje, aukcionálása,¹⁰ s a térképek szerepe növekedett a tudományban és az oktatásban is.¹¹ Több olyan térkép- és metszetkatalógus jelent meg nyomtatásban, mely már nem egy konkrét gyűjtemény anyagát írta le, hanem – a felvilágosodás szellemében – átfogó, általános, enciklopedikus ismeretanyagot kívánt nyújtani.¹² A kiadványok, melyeket részben könyvkiadók és könyvkereskedők, részben tudósok és iskolamesterek készítettek, gyűjtői kézikönyvként, illetve oktatási segédanyagként egyaránt szolgálhattak. Caspar Gottschling *Versuch von einer Historie der Land-Charten* címen 1711-ben Halléban; a lipcsei egyetemen tanult, majd Merseburgban és Hamburgban rektorként tevékenykedő evangélikus tanár és költő, Johann Hübner (Huebner) *Museum Geographicum oder Verzeichniss der besten Landcharten* címen 1712-ben Lipcsében;¹³ Johann Gottfried Gregorii (Gregorius)¹⁴ evangélikus lelkész, történész, író *Curieuse Gedanken von den vornemsten und accuratesten alten und neuen Land-Charten* címen

⁸ DE GROOT, Erlend: De Atlas Blaeu-Van der Hem: De verzamelde wereld van een 17de-eeuwse liefhebber. – 't Goy-Houten, 2001.

⁹ Mapova sbírka B. P. Molla... (3. jegyzet) – p. 86.

¹⁰ Van der Hem térképgyűjteményét, a bécsi nemzeti könyvtárban található ún. "Eugene Atlas"-t Savoyai Eugene herceg 1730-ban egy aukción vásárolta meg. SKELTON: i. m. (7. jegyzet) – p. 50.

¹¹ OEHME, Ruthardt: Die Geschichte der Kartographie des deutschen Südwestens. – Konstanz und Stuttgart, 1961.

¹² Geography and Enlightenment / ed. LIVINGSTONE, David N. and WITHERS, Charles W. J. – Chicago, 1999; WITHERS, Charles W. J.: The Social Nature of Map Making in the Scottish Enlightenment, c. 1682 – c. 1832. In: Imago Mvndi, 54. évf., 2002. – p.: 46–66.

¹³ Vö.: Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon. 2 Bd. 1990. – p.: 1121–22 hasáb. (interneten: www.bautz.de/bbkl) Hübner munkájának későbbi kiadásai: *Museum Geographicum, das ist: ein Verzeichniss der besten Land-Charten so in Deutschland, Frankreich, England und Holland von den besten Künstlern gestochen worden, nebst einem Vorschlage, wie daraus allerhand grosse und kleine Atlantes können sortiret werden*, Hamburg, 1726. Hübnerrel ld.: Allgemeine Deutsche Biographie (továbbiakban ADB), Bd. 13. 1881. – p.: 267–69.; Neue Deutsche Biographie (továbbiakban NDB), Bd. 6. 1964– p. 44; Bd. 9. 1972– p.: 583.

¹⁴ ADB, Bd. 9. 1879– p.: 630–31.

1713-ban Frankfurtban és Lipcsében; Eberhard David Hauber¹⁵ földrajztudós, luteránus lelkész *Versuch einer umständlichen Historie der Landcharten* címen 1724-ben Ulmban jelentetett meg térképtörténeti munkát vagy térképkatalógust. A holland könyvkiadó és térképkészítő, Pieter van der Aa *Catalogue de livres, de cartes géographiques, des villes, Chateau, etc.* című munkája 1729-ben Leiden-ben, R. J. Julien *Catalogue général des meilleures cartes géographiques & typographiques; plans de villes, sièges batailles...* című műve pedig 1752-ben Párizsban jelent meg.¹⁶

A régi térképek iránti antikváriusi-könyvkereskedői és tudományos-oktatói érdeklődés személyileg sem különült el élesen egymástól. Johann Baptist Homann nürnbergi térképkészítő például - aki pontos és olcsó térképeivel megkísérelte kiszorítani a holland és francia kereskedőket a német piacról - *Atlas methodicus* című iskolai atlaszát (1719) a hamburgi rektor, Johann Hübner tervei szerint készítette el, s kapcsolatot tartott fenn Gregoriival, Gottschlinggel és Hauberrel is. Homann térképkiadói munkájáért számos kitüntetésben részesült, 1715-ben például a porosz tudományos akadémia tagjává választották.¹⁷

A 18. században indult meg az egyes országok, országrészek régi térképeinek rendszerezése is. Hauber 1724-ben fentebb említett könyvével együtt jelentette meg *Historische Nachricht von den Landkarten des schwäbischen Kreises und des Herzogthums Württemberg* című munkáját, Richard Gough *British Topography*-jában 1780-ban gyűjtötte össze a középkori angliai térképeket.¹⁸

Az 1697. május 30-án a bajorországi Ansbach melletti Vestenbergben evangélikus lelkészcsaládban született Bernhard Paul Moll térképekből, városalaprajzokból, látképekből, épületábrázolásokból és ókori feliratok rajzaiból állította össze gyűjteményét. Létrehozásakor modern szemlélettel nem a ritkaságok, különlegességek megszerzésére törekedett elsősorban, hanem egy jól körülhatárolható földrajzi egység, a

¹⁵ ADB, Bd. 11. 1880– p.: 36–37; Bd 12. 1880– p.: 795; NDB, Bd. 8. 1969– p.: 69–70; OEHME, Ruthardt: Eberhard David Hauber (1695–1765). Ein schwäbisches Gelehrtenleben. – Stuttgart, 1976.

¹⁶ KOEMAN, Ir C.: Collections of Map and Atlases in the Netherlands. – Leiden, 1961, 287.

¹⁷ NDB, Bd. 9. 1972. – p.: 582–584. DIEFENBACHER, Michael, HEINZ, Markus, BACH-DAMASKINOS, Ruth (edd.): "Auserlesene und allerneueste Landkarten": Der Verlag Homann in Nürnberg 1702–1848. – Nürnberg, 2002.

¹⁸ SKELTON: i. m. (7. jegyzet). – p. 73; WITHERS: i. m. (12. jegyzet) – p.: 55–56.

történeti német-római (Habsburg) birodalom¹⁹ (azaz Moll tágabb értelemben vett „hazája”) térképeinek és városábrázolásainak összegyűjtésére, s ezek szisztematikus és kritikai rendszerezésére. Gyűjteményét, melynek darabjaira a térképtörténészek ma is gyakran hivatkoznak,²⁰ egy 44 kötetes *Atlas Austriacus*-ra és egy 24 kötetes *Atlas Germanicus*-ra osztotta. A gyűjteményhez 20 kötetes katalógust készített, melynek első 16 kötete az osztrák részek, az utolsó 4 kötete pedig a német területek térképeit ismertette. Az *Atlas Hungaricus* nevű térképgyűjtemény az *Atlas Austriacus* utolsó négy kötetét képezte, s elkészült hozzá a hasonló című katalógus is. A brno-i gyűjteményt a katalógus vázlatai és 5 kötetnyi kézirat egészíti ki. A gyűjtemény, illetve a katalógus összeállításakor Moll földrajzi és tematikus rendet követett: az egyes tartományok, országrészek térképeinek leírásakor például gyakran külön rendszerezte a haditérképeket, a hidrográfiai, az egyházi vagy a bányászati érdekű térképeket. A nagyobb városoknak – például Bécsnek – önálló köteteket szentelt.

Moll szemléletének korszerűségét jelzi az is, hogy térképgyűjteménye leíró katalógusát a rendelkezésére álló források, kiadványok, azaz a korabeli térképészeti szakirodalom alapján számos olyan térkép és városábrázolás ismertetésével bővítette, mely nem szerepelt a gyűjteményében. A katalógus a kb. 12000 darabos gyűjtemény lapjain kívül „hierher gehören” (ide tartoznak még) cím alatt majdnem 8000, a modern kutatás számára rendkívül értékes kartográfiai utalást, „idézetet” tartalmaz.

Az evangélikus vallású Moll a katolikus Bécsben diplomataként, 1734-től a braunschweig-wolfenbütteli és a mecklenburg-schwerini, 1738-tól a hessen-darmstadti herceg titkos tanácsosaként tevékenykedett. 1734-ben feleségül vette Maria Christine Praunt, akinek apja, a szászgothai fejedelemség tanácsosa a bécsi svéd és dán követ protestáns diplomáciai köréhez tartozott. Moll kiváló kapcsolatban volt a közeli Pozsony protestáns tudósaival és lelkészeivel (Tomka-Szászky János,

¹⁹ Külön köteteket szentelt például Burgundiának, ezen belül Hollandiának és Belgiumnak. Az egykori németalföldi részek egy időben a burgundiai fejedelemséghez, az pedig – házasság révén – a Habsburg birodalomhoz tartozott. ("Burgundici circuli pars" I–VII. "Belgii Austriaci, Belgii Foederati").

²⁰ SZÁNTAI Lajos: *Atlas Hungaricus*. Magyarország nyomtatott térképei 1528–1850. – Bp.: Akadémiai 1996, I. kötet. – p. 53, 68, 83, 136, 146, 176, 180. stb., II. kötet – p. 438, 447, 460, 472, 515, 526, 533, 535, 559. stb.; Uő.: Magyarország városképes térképmetszetei. 1626–1850. II. rész. *Cartographica Hungarica*, 1996. 5. szám, December. – p. 40.

Kéler Zsigmond, stb.) is, ezt jelzi, hogy 1753-ban a pozsonyi evangélikus líceumba íratta be Hieronymus nevű fiát.

A protestáns topográfiai-honismereti mozgalom hazai tudományos központja a 18. század első felében – mint ismeretes – Pozsony, vezetője pedig a hallei pietista egyetemen August Hermann Francke-nál tanult neves történettudós, Bél Mátyás volt. A Magyarországra vonatkozó történeti, közjogi, földrajzi, régészeti ismereteket tartalmazó nagyszabású történeti munka, a *Notitia Hungariae novae geographico historica* (Viennae, 1735-1742) kiadása mellett Bél a történeti források összegyűjtésére és megjelentetésére is figyelmet fordított. A térképgyűjtő és kartográfus Mollt tehát nemcsak a világnézeti közösség hozta közel a pozsonyi topográfiai iskola tudós képviselőihez, hanem a közös tudományos érdeklődés is.²¹

Minden bizonnyal ezzel is magyarázható, hogy a Magyarországot ábrázoló térképeket rendszerező katalógusról 1753-ban készült, ajánlással ellátott másolatot Moll a pozsonyi evangélikus egyház könyvtárának adományozta. 1765-ben a soproni evangélikus gimnázium professzora, Johann Christoph Deccard erről a kéziratról betűhű másolatot készített, mely jelenleg „765 Fol. Germ.” jelzet alatt az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található. (1. kép) Valószínűleg nem véletlen tehát, hogy nemcsak Moll térképkatalógusa kötődik több szállal Pozsonyhoz, hanem a következő ismert hazai kísérlet is, mely városábrázolások összegyűjtésére irányult. Bél Mátyás hungarus-felfogású topográfiai-honismereti iskolájához szoros szálak fűzték azt a Korabinszky János Mátyást, aki 1781-ben összegyűjtötte a Pozsonyt ábrázoló vedutákat. Korabinszky városmonográfiájában 18

²¹ Kéziratos katalógusában Moll egy 1709-es Magyarország-térkép kapcsán elismeréssel említi Bél Mátyás tevékenységét. "Es ist bisher die grösste und besste Karte von Ungarn gewesen; jedoch hat der um sein Vaterland ungemein verdiente, und gründlich gelehrte Herr Mathias Bél, viel an derselben auszusetzen, weswegen es zu wünschen ist, dass der berühmte Herr Mikovini mit baldiger Publizierung der Ungarischen Generalkarte die Liebhaber vergnügen wäre. Mikovini hat die Müllerische Karte fleißig verbessert, und sie dem Preßburgischen Herr Szászky zum Gebrauche mitgetheilet. Vid. Belii Praef. zu desselben Introd. in Geographiam, die 1748 in 8vo in Preßburg herausgekommen ist. Da aber Herr Bél 1749 und Mikovini 1750 verstorben, so muß ein anderer Gelehrter und sein Vaterland liebender Unger nun diese Arbeit übernehmen." Vö.: MILLEKER: i. m. (1. jegyet) – p. 86.; Ungarisches Magazin (továbbiakban UM) 1781– p. 397. Gyűjteményében 8 darab, Tomka-Szászky János által készített térképet is találunk. SZÁNTAI: i. m. (20. jegyzet). II. kötet– p.: 620–22.

Atlantis Hungarici
TOMUS XXXIII^{us}
De Kongrachs Hungari
Dritter Theil
Sectio I.

Theatra belli von denen etc 1716 1717
1737 bis 1739 mit denen Europäischen
in Ungarn beschitten
Prinzen.

1. Injustissimae causae heroica virtute propugnatae
gloriosi Triumphii premium, sine declarata de
lineatio provinciarum et urorum, quod duabus
celeberrimis expeditionibus iusto Dominio ac
restituta et pax Bassaroviensi etc 1716. d. 2. Jul.
a debellatis Turcis concessa et assignata sunt Aug.
Vind: per Matth. Gutterum.
Vind: per Matth. Gutterum. Durch den Krieg in Ungarn,
und die von dem Kaiserreich zu Lande und Meer
in dem letzten Kriege.
2. Carte accurate Hongrie, ou se fait voir le theatre de la
guerre, aux en vires le pays de Delgrade, Temes-
war & exactement designée à l'original de celle
de l'Empereur par l'Ingénieur Müller. Amstel.
chez Vischer nunc apud Schenck.
De nunc extract des Müller'schen Carte.
3. Nieuwe accurate Kaert van de umleggende Lande
van Delgrado als mede deszelfs Delegeringh en de Max
se de Keyserliks Armee 1716. Amster: by Joachim Ottens. On.

Urbau

képet ismertetett a városról és 16-ot az egyes városrészekről – mint látni fogjuk – nem függetlenül Moll katalógusától.²²

Moll Atlas Hungaricusának nagy részét 1781 és 1787 között a helyi honismereti-topográfiai iskolája hagyományait folytató pozsonyi *Ungrisches Magazin* című tudományos folyóirat folytatásokban közölte.²³ Kéler Gottfried (1745-1807) történet- és jogtudós, Windisch Károly *Ungrisches Magazinjának*²⁴ munkatársa bevezetőjében megígéri az akkor már elhunytként említett Moll²⁵ életrajzának függelékben való közlését, illetve azt, hogy csatolja azt a több, mint 300 tételből álló listát, mely a katalógus megírása óta számára ismertté vált térképeket, várostérképeket, alaprajzokat és látképeket tartalmazza. Ezeket a kiegészítéseket – írja – nem akarja a szöveg megfelelő helyeihez illeszteni, hanem a sorozat végén fogja közreadni. Az előszó után – Kéler egyébként feleslegesnek tartja a hosszas bevezetést, hiszen a munka, melynek kiadását a hozzáértők már régóta óhajtották, önmagáért beszél – a négy kötet tartalomjegyzéke következett. A tartalomjegyzék az eredeti, kötetenkénti beosztást követi:

I. rész: Általános térképek az egykori és a mostani Magyarországról.

II. rész: Általános és helyi térképek.

III. rész: Bosznia, Horvátország, Dalmácia, Szlavónia és Szerbia térképei.

IV. rész: Erdély, Moldávia, az Oláh Fejedelemség, Besszarábia és Bulgária térképei. Magyarországi városok, kastélyok, várak látképeinek és alaprajzainak alfabetikus lajstroma.²⁶

²² KORABINSKY: i. m. (5. jegyzet) – p.: 17–21; RÓZSA: i. m. (4. jegyzet, 1983) – p. 45.

²³ Atlas des Bernhards von Moll Ungrischer Atlas, der sowohl gestochenen, als gezeichneten Landkarten, Plane, und Prospective von dem Königreiche Ungern, und der demselben theils ehem, theils ist noch einverleibten Länder. In: *Ungrisches Magazin*, 1781– p.: 318–352.; 392–403.; 1782– p.: 90–110.; 318–334.; 1783– p.: 118–123.; 464–478.; 1787– p.: 106–120. Kélerről ld.: WURZBACH, Constantin V.: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Bd. 11. – Wien, 1864. – p.: 137–138.; SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. V. kötet. – Bp., 1897– p.: 1377–1378. Milleker tanulmányában Kéler Zsigmondot ír, a bevezetés alatt azonban valójában G. Kéler aláírás szerepel.

²⁴ SEIDLER, Andrea: "Stolz bin ich auf den Einfall, ein Ungrisches Magazin herauszugeben...". Die Korrespondenzen des Karl Gottlieb Windisch. – Wien, 2003. Habilitationsschrift. Andrea Seidler a folyóiratban megjelent cikkek áttekintő táblázatában (Tabellarische Übersicht der im Ungrischen Magazin erschienenen Beiträge) az Atlas Hungaricusnál Kélert jelöli meg szerzőként, s Mollt a névmutatóban sem említi.

²⁵ Moll 1780. szeptember 26-án, 83 évesen, a Bécs melletti Badenben halt meg.

²⁶ UM, 1781– p.: 320–321.

Magyarországi várak és városok ábrázolásainak felsorolásával az *Ungrisches Magazin*ban közölt sorozatban az általános térképek ismertetése után, a II. kötet IV. fejezetében találkozunk először.²⁷ A „Specialkarten von den ungrischen Komitatern und Distrikten” című részben Moll ABC-rendben ismerteti a vármegyéket, s ezeken belül sorolja fel a városokról készült térképeket, alaprajzokat és ábrázolásokat. Először többnyire a vármegyéket bemutató térképeket közli a térképkatalógushoz tartozó folyamatos arab számozással, s ezek után „Hieher gehören auch” felirattal városonként újra kezdődő arab számozással a városábrázolásokat. A helységek többségéről csak egy-két látképet vagy alaprajzot említett, a nagyobb városokról ugyanakkor, illetve azokról, melyek hadászati jelentőséggel bírtak – mint a 2. számú függelék mutatja – jóval többet. A legtöbb ábrázolást Belgrádról gyűjtötte össze: a III. kötet I. fejezetében (*Theatrum belli, von den in den Jahren 1716, 1717, 1737 bis 1739 mit den Türken in Ungern geführtem Kriege*)²⁸ közölt három látképen kívül a török harcokban évszázadokon keresztül fontos szerepet játszó városról a VII. fejezetben (*Das Königreich Serwien*) „Triste rudus Belgradi”, azaz Belgrád szomorú romjai cím alatt 28 térképet, alaprajzot és 17 látképet sorolt fel.²⁹ Bár Moll a képek forrásának pontos bibliográfiai adatait a felsorolásokban ritkán adja meg, a forráshelyek – mint azt az 1. számú függelék mutatja – teljes mértékben azonosíthatók.

Moll kéziratának közlése az *Ungrisches Magazin*ban Szerbiával fejeződik be. A IV. kötet szövege már nem jelent meg, ahogy az a Kéler által ígért kiegészítés sem, mely a térképekből és városábrázolásokról általa összegyűjtött több mint 300 új tételt és Moll életrajzát tartalmazta volna. Mivel Moll eredeti kéziratának teljes szövege, illetve az arról készült másolat fennmaradt, a művészettörténeti kutatás számára legsajnálatosabb Kéler Gottfried jelentékenynek tűnő veduta-listája közreadásának elmaradása.³⁰

²⁷ UM, 1782– p.: 90–110.

²⁸ UM, 1783– p.: 464–467.

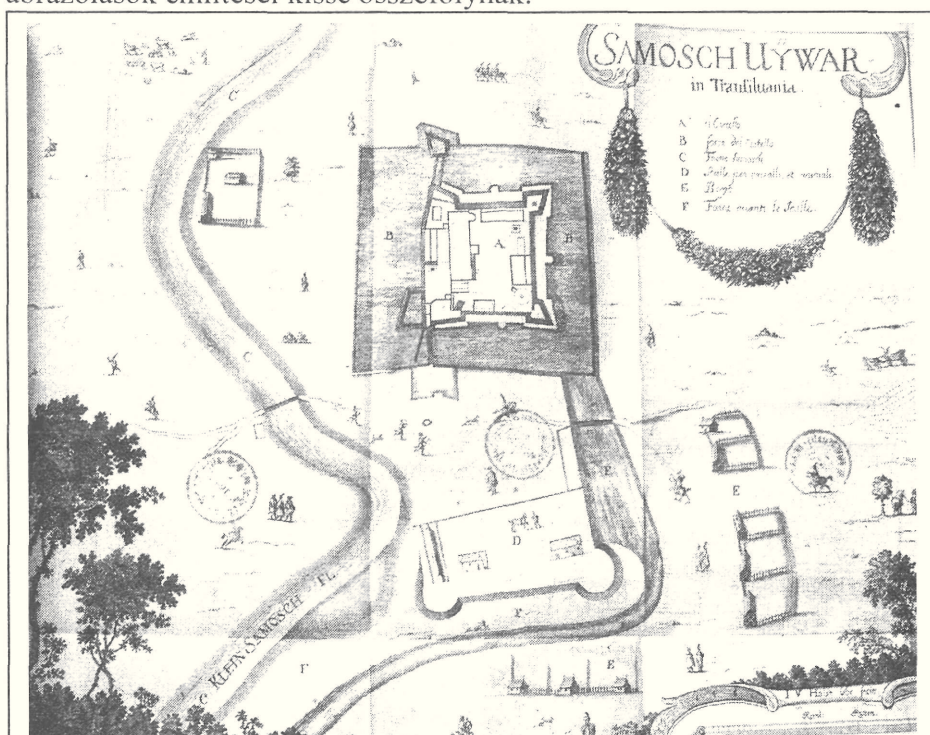
²⁹ UM, 1787– p.: 115–117. A Belgrád iránti kiemelt topográfiai érdeklődés – mely minden bizonnyal a városnak a török harcokban játszott kulcsszerepével magyarázható – majd Bubics Zsigmondnál is jelentkezik, aki a városról 87 térképet, alaprajzot és ábrázolást ismertetett. BUBICS: i. m. (4. jegyzet) – p.: 82–91.

³⁰ Bár az OSZK Kézirattárában Godofredi Kéleri *Auctarium Atlantis Hungarici. Ad Vol. I. Sectionem Iam. (145–172)* című, Fol. Lat. 65. jelzetű kéziratban („Ad Vol. IV. Sectionem VIII. Urbes, Fortalitia et castella adumbrata” (172.) Kéler csak 2–3 tételt említ, elképzelhető hogy ez a rész kapcsolódott a Moll-katalógushoz, hiszen beosztása (IV. kötet VIII. fejezet) és címe – mint látni fogjuk – megegyezik azzal. Az OSZK

Az OSZK kéziratárában található, *Atlas Hungaricus in 4 Voluminibus* című Deccard-féle másolat szövege – az elírásoktól, sajtóhibáktól eltekintve³¹ – nagyjából megegyezik az *Ungrisches Magazin*ban közölttel. Egy említésre méltó különbséggel találkozunk csupán: az eredeti kézirat másolatában a szerző a képek felsorolása előtt mind a négy kötetben aláhúzással, illetve azzal, hogy vastagabb és nagyobb betűkkel írta őket, kiemelte a városok nevét:

S. Gotthard

majd sorszámozva sorolta fel az ábrázolásokat. Mivel a városok ilyen hangsúlyos kiemelése az *Ungrisches Magazin*ban elmaradt, a rendszerezés itt kevésbé szemléletes, nehezebben követhető, az ábrázolások említései kissé összefolynak.

2. kép. Szamosújvár alaprajza. (Galeazzo Gualdo Priorato: *Historia di Leopoldo Cesare*. Vienna, 1670. I. 728.)

Kéler-hagyatékában Fol. Lat. 3096. jelzeten magyarországi térképek mellett 42 darab látkép és alaprajz található, melyek hazai városokat ábrázolnak (Nagy Gabriélis Collectio...).

³¹ Ahol eltérés van az eredeti kézirat másolata és az *Ungrisches Magazin*ban közölt szöveg között, a Moll-másolatban lévő elnevezéseket, adatokat adom meg.

Az *Ungrisches Magazin*ban nem közölt IV. kötetben³² Moll Erdély ismertetésénél az általános térképek után Galeazzo Gualdo Priorato³³ Lipót császár életéről szóló munkájából Borosjenő, Kővár, Szamosújvár (2. kép) és Kolozsvár képét említi, majd Georg Krekwitz Erdélyt bemutató kiadványából sorol fel nyolc tételt. Utána egy 1751-ben készített kéziratos térképsorozat alapján 64 erdélyi bányavárost ismertet ABC sorrendben. Bulgária, Moldávia és az Oláh Fejedelemség csak néhány – elsősorban térképeket említő – tétellel szerepel. A bulgáriai Vidinről ismertetett három térkép közül egyiknél Moll a rajzoló, Anton Angvisola di Travi hadmérnök-kapitányt is megemlíti.

A IV. kötet rendszerező igényű utolsó, VIII. fejezetében – mint azt az érdeklődők az *Ungrisches Magazin* 1781-es évfolyamában közzétartalomjegyzékben is olvashatták – Moll ABC sorrendben ismertetette hat szerző városábrázolásokat tartalmazó kiadványainak metszeteit: „Alphabetisches Verzeichniss der im Bodenehr, Purkenstein, Meissner, in der zu Frankfurt am Mayn 1664 herausgekommenen Ungrisch-Siebenbürgischen Kronick, im Zeiler, Schwandtner befindlichen Prospekte, Grundrisse von Ungrischen Städten, Schlössern, und Festungen.”³⁴

1. „...aus Bodenehr's Europens Pracht und Macht und seiner force d'Europe” Moll 24+9 tételben városábrázolásokat, illetve várostérképeket, alaprajzokat sorolt fel. A 23. tétel (Nagyvárad) után, a 24. tétel (Újpalánka) előtt egy nem ide, hanem a IV. fejezet elején 80-assal kezdődő felsorolásba illeszkedő sort közölt: „86. 1. Vienna, 2. Pressburg, 3. Gran, 4. Constantinopel, 5. Szigeth, 6. Ofen und Pest, 7. Temesvár, 8. Belgrad, 9. Peterwardein. Sind IX. Prospekt jeden 1/8 Bogen von Vischer.” Georg Mathias Vischer (1628-1696) térképkészítőnek, rajzolóknak ezek a metszetei - mint a gyűjtemény 1959-es katalógusából kiderül - Moll birtokában voltak.³⁵
2. „...Burckhard von Pürckenstein auserlesener Anfang zu mathematischen Wissenschaften. Augsburg, 1731.” című kiadványát ismertetve Moll megemlíti, hogy az 1686-ban Bécsben megjelent első

³² Atlantis Hungarici, Tomus IV. Hungariae Regnum, Königreich Hungarn. Viertel Theil. Zur Krone Hungarn...diesem gezeichnete u. theils noch darzu gehörige Länder Transylvania, Moldawia, Walachia, Bessarabia, Bulgaria.

³³ A Moll által használt kiadványok adatait ld. az 1. számú függelékben.

³⁴ UM, 1781– p.: 319–320. A Moll-kézirat másolatának tartalomjegyzéke szerint a fejezet címe: "Urbes, Castelle, Fortalitia".

³⁵ Mapova sbírka B. P. Molla... (3. jegyzet) – p. 333.

kiadást³⁶ a szerző József király oktatására írta. Közli, hogy az „1/8 Blatt” méretű ábrázolások közül némelyek újak, mások régiek és csak másolatok, s hogy a lapok részben alaprajzokat, részben látképeket ábrázolnak. Az ismertetett 104 városábrázolást itt is alfabetikus rendben sorolja fel:

„A

Arva g. 4

Ung. Altenburg a 6

B

Bujack x

Babotsch g 2...” stb.³⁷

3. „... Dan. Meisners Sciagraphia Cosmica...bey Paul Fürsten zu Nürnberg, 1678” című kiadványából Moll - szintén ABC-rendben - 35 ábrázolást ismertetett.
4. A „Neue ungarische und siebenbürgische Chronick. Franckfurt am Main, 1664” című munka négy, egyenként két-két városábrázolást tartalmazó lapját, illetve két csataképét (lévai, szentgotthárdi), tehát összesen tíz képét említi.
5. „Ferner gehören aus Martin Zeilers Beschreibung des Königreichs Ungarn vergäntzt durch Andreas Ströbeln Franckfurt und Leipzig 1690...folgende Prospecte von Städten und Schlössern.” Martin Zeiler 1690-ben újból kiadott³⁸ és Andreas Stübel által kiegészített munkájából Moll 40 várost sorol fel.
6. A magyarországi városok és várak látképeivel díszített „nette Vignetten”, azaz díszes iniciálék közül, melyek Johann Georg Schwandtner forrásgyűjteményének második és harmadik kötetében találhatók, Moll 67 darabot ismertet – a másodikból 43-at, a harmadikból 24-et – megadva az ábrázolás tárgyát és oldalszámát:

„II. Tom.

p. 17. Comaromium

³⁶ Vö.: BIRCKENSTEIN, Anthoni Ernst Burckhard von: Ertz-Herzogliche Handgriffe dess Zirkels und Linials oder ausserwehlter Anfang an deren Mathematischen Wissenschaften... – Wienn, 1686.

³⁷ Birckenstein kiadványában a "lemezek alján a sorrend biztosítására az ABC betűit is felírták először egyenként, majd kettőzve, hármásával, stb." RÓZSA György: A Birckenstein-féle metszeteskönyv. (Justus van der Nypoort magyar vonatkozású művei). In: Magyar Könyvszemle, 73. évf., 1957. – p. 27. Ezek az egyenként kb. 13 x 8 cm-es lapok is szerepeltek Moll gyűjteményében. Mapova sbirka B. P. Molla... (3. jegyzet). – p. 333.

³⁸ Eredeti kiadása: ZEILLER, Martin: Bescheibung des Königreichs Ungarn und dazü gehöriger Landen, Stätte und vornehmster Oerther. – Ulm, 1660.

p. 104. S. Nicolaus

p. 112. Frakno

p. 136. Visegrad..." stb.

A VIII. fejezet végén, az V. alfejezetben Moll még négy olyan illusztrált kiadványt említ meg - most már konkrét ábrázolások nélkül - melyekben az érdeklődők hazai várakat és városokat ábrázoló látképek és alaprajzok nagy tömegét (große Menge) találják: „...aus Bricken³⁹ Donau Strand, Dillichii Ungarn Chronik, Wagneri Beschreibung des Oriens und sonderlich Ungarns, Zimmermanns Contrafactur aller Ungar. Städte, Vestungen, Castellen...”

A látképek feldolgozásának módszere az Atlas Hungaricusban

A gyűjtőmunka terjedelmének és jellegének meghatározásához érdemes összevetni Moll úttörő kezdeményezését a későbbi hazai vedutakatalógusokkal. Moll megközelítően 790 városlátképet, alaprajzot illetve várostérképet,⁴⁰ Bubics Zsigmond több mint 600 metszetet, Szalai Béla pedig Magyarország mai területéről (a Rózsa György által korábban feldolgozott Budapest kivételével) közel 2100 tételt szerepeltetett. Bubics és Szalai alfabetikus rendben következő városokként, Moll az ABC-rendben közölt vármegyénként, azon belül városokként ismertette az ábrázolásokat.

Bernhard Moll katalógusa összeállításakor műfaji és tartalmi tekintetben egyaránt a gyűjtőkör kiszélesítésére törekedett. Munkájában egyforma hangsúllyal szerepeltette a várostérképeket (Plan), alaprajzokat (Grundriss, Abriss), illetve a város- és várábrázolásokat, látképeket (Prospekt). Ennek a szemléletnek a fontosságát a modern kutatás is hangsúlyozza: Bár „az alaprajzokat bemutató metszetek nem látképek”, összegyűjtésük, vizsgálatuk fontos, mert „a látképek az alaprajzokkal együtt megbízhatóbb támpontot jelentenek...”⁴¹

Szerzőnk figyelmet fordított azokra a városábrázolásokra is, melyek egy-egy megye, ország vagy földrajzi egység általános térképét díszítették: „Mappa Comit. Nitriensis, methodo astrom. geometrica

³⁹ Valójában Sigmund von Birken munkájáról van szó. Az említett munkák adatait ld. az 1. számú függelékben.

⁴⁰ Ebben a számban értelemszerűen nem szerepel a IV. kötet VIII. fejezetében felsorolt, kiadványokként rendszerezett 289 városábrázolás, hiszen ezeket Moll a katalógusban vármegyénként – s ezen belül városokként – már korábban ismertette.

⁴¹ Ezt már azok is érezték, akik egy lapon hozták a hely látképét és alaprajzát. SZALAI: i. m. (4. jegyzet). – p. 7.

concinnata, opera Sam Mikovini Geom. Reg. & Soc. Scient. Reg. Berol. membri. Ge. Dav. Christoph Nicolai sculps. Aus des Belii Not. T. IV. p. 313. Unten ist die Stadt Skalitz im Prospekte.”⁴²

Gyakran kerültek magyarországi várak, városok látképei az ún. Duna-térképekre, melyek közül a neves térképkészítő, Nicolas de Fer munkája Moll gyűjteményében is szerepelt: „60 (57) Le cours du Danube depuis sa source jusqu'a son embouchure aux environs du quel se trouve une grande partie des etats d'Allemagne, de Hongrie, de Transylvanie, de Valaquie, de Moldavie et ou les frontieres, des deux empires sont exactement marquees par N. de Fer, geograph de sa Majeste Cathol. A Paris... 1717... (ld) 3 prospekty: Donau-Eschingen; Constantinople. Wiene. (lo) prospekty: Cassovie; Raab-Jovarin; Leopoldsstadt; Tokay; (do) Presbourg; Bude ou Offen; Belgrade; Peterwaradin; Andrinople; (po): Canisa; Sigeth; Comora; Neuhausel...”⁴³ stb.

Néha csak megemlíti, hogy a térképen szerepelnek városábrázolások, de nem sorolja fel azokat részletesen: „Dalmatia, et regiones adjacentes, Croatia, Bosnia, Slavonia, Servia, Albania, accurate descriptae. Norimbergae, ap. Petr. Conrad. Monath. Ist eine ganz gute Karte, auf welcher auch die Insel Corfu, nebst 12 Dalmatischen Festungen im Grundrisse, und 11 Wappen der Länder und Provinzen erscheinen.”⁴⁴

Moll a topográfiai gyűjtés szerves részének tekintette a hadászati érdekű ábrázolások feltárását. A forrásaiként szolgáló könyvek között az európai hadihelyzetet bemutató vagy egy-egy hadvezér életét ismertető számos művel találkozunk. Figyelmet fordított azokra az ábrázolásokra, melyek egy-egy város vagy vár közelében lezajlott csatát, hadgyakorlatot, katonai szemlét, stb. mutattak be: ⁴⁵ „Vorstellung des von der Kaiserl. über die Türkische Armee den 15ten July 1738. bey Meadia erfochtenen Sieges. Wien, bey v. Ghelen.”⁴⁶ Önálló fejezetben közölte – mint láttuk – a 18. század első felének hadieseményeivel foglalkozó térképeit, ábrázolásait. Katalógusában számos olyan metszet

⁴² UM, 1782– p.: 104–105.

⁴³ Mapova sbírka B. P. Molla... (3. jegyzet) – p. 311.

⁴⁴ UM, 1783– p. 468. Moll szemléletének korszerűségét jelzi, hogy a térképeken található városábrázolások rendszerezését a modern kutatás is fontosnak tartja. SZÁNTAI Lajos: Magyarország városképes térképmetszetei. 1626–1850. I. rész. In: Cartographica Hungarica, 1994/4. – p. 19–33. Uő: II. rész. In: Cartographica Hungarica, 1996/5. – p.: 30–40. SZALAI: i. m. (4. jegyzet) – p. 12.

⁴⁵ UM, 1783. – p. 119.

⁴⁶ UM, 1783. – p. 120.

vagy kéziratos ábrázolás található, melyet katonatisztek, hadmérnökök készítettek.

A III. kötet említett I. fejezetében Moll több olyan haditérképet ismertetett, melyeken városok alaprajza vagy/és látképe szerepel: „Neue und accurate General-Reise-Post-Marsch- und Landkarte, der jetzigen Kriegsunternehmungen, das Königreich Unter-Ungarn, mit allen angränzenden Ländern betreffend, besonders in sich haltend diejenigen Oerter, und Landschaften, welche dem Kriegsfeuer wirklich unterworfen; so aus denen meisten ausgemessenen partikular, und dieser Länder durchreisten Ingenieurs in einer Hauptkarte verfasst, worinnen auch noch viele Neuigkeiten angemerket, dergleichen in andern Karten nicht zu finden, mit besonderem Fleis denen Reisenden, und in Kriegssachen sich üben den Liebhabern zur bequemen Mitbegleitung auf das möglichste eingerichtet worden. In Wien, bey Joh. Jakob Liedl. Zwey Regalbogen, nebenher mit einem Register, und den Grundrissen von 1) Meadia, 2) Orsova, 3) Vihátz, 4) Banjaluka, 5) Serayo, 6) Zwornik, 7) Valiova, 8) Ussitz, 9) Nissa, 10) Widdin, 11) Nicopolis, 12) Krajovatz, 13) Oczakow, und 14) Assof...” stb.⁴⁷

Moll figyelmet fordított a hazai bányászattal kapcsolatos kiadványokra és ábrázolásokra is. (3. kép) F. E. Bruckmannnak a világ bányáit ismertető munkája, Edward Browne angol utazónak az európai bányákkal kiemelten foglalkozó útikönyve, illetve az 1703-ban Bécsben kiadott *Neue Berg-Ordnung des Königreichs Ungarn* című kiadvány adatai mellett többször hivatkozott egy 1751-ből származó kéziratos térképsorozatra, mely a hazai bányavárosokat mutatta be. A térképeken a leírások szerint részletesen ábrázolták az egyes aknákat, tárnákat is: „62. Plan des Oberhandels zu Kremnitz, 1751. Mst. Neben mit den Profilen, a) der neuen Feuermaschine, b) der Stollen, Schachte, und Gruben des Oberhandels. 1. der Johanni Stolln, 2. der Stephans Stolln, 3. Gabel, 4. Stephani Schacht, 5. Leopoldi Schacht, 6. Creutzschlag, 7. Unterschlag, 8. Hubhütte, 9. Josephsgrube...”⁴⁸

⁴⁷ UM, 1783. – p.: 466–467.

⁴⁸ UM, 1782. – p.: 92–93.

3. kép. Kőrmöcbánya látképe egy iniciálén. (Johann Georg Schwandtner: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Viennae, 1746-48. II. 839.)

Moll a képi források összegyűjtésekor is több irányú kutatást végzett. Ismereteit a nyomtatásban megjelent illusztrált kiadványokban, atlaszokban található ábrázolásokon kívül alkalmanként más köz- és magángyűjteményekben található lapok adataival bővítette: „Plan von Groß-Wardein, etliche Schuhe lang und breit, Mst. Ist in der Kaiserl. Bibliothek zu Wien, ein sehr netter Grundriß, mit der umliegenden Gegend, und deßwegen merkwürdig, weil ihn der König Joseph A. 1693 selbst verfertigt, und dem Kaiser Leopold präsentiret hat.”⁴⁹ „Belgrad, oder Griechisch Weissenburg in dem Zusammenfluß der Donau, und

⁴⁹ UM, 1782. – p. 95.

Sau. In Wien zu finden bey Benedikt Vorholzer. Prospekt mit seiner Beschreibung.”⁵⁰

⁵⁰ UM, 1787. – p.: 114–115.

Moll történeti-rendszerező szemléletére utal, hogy munkájába azoknak a területeknek a térképeit és városábrázolásait is felvette, melyek a korábbi időszakokban tartoztak a magyar koronához („Ungrischer Atlas... von dem Königreiche Ungern, und der demselben theils ehem, theils ißt noch einverleibten Länder”). Topográfiai szemléletét jelzi, hogy Johann Weichard Valvassor *Die Ehre des Herzogthums Crain* című könyvének ismertetésekor megemlíti, hogy az ott található város- és várábrázolások azért különösen értékesek, mivel a törökökkel kötött két legutóbbi békeszerződés óta az erődök közül néhányat lebontottak,⁵¹ a látképek tehát megőrzik, megörökítik a korábbi állapotokat. Az ábrázolások forrásértékének felismerésére utal, hogy más helyeken is gyakran megemlíti, ha az illető várat azóta lerombolták: „Szadvár. Aus Schwandtneri Script. Hung. T. 2. p. 401. Diese Festung ist demantelirt.”⁵² (4. kép)

A hitelesség kérdésére Moll nem fordított különösebb figyelmet, azt azonban néhány helyen megemlítette, hogy az ábrázolást honnan vette át – figyelt tehát a metszetek előkép-szerepére. Megjegyzésre érdemesnek találta például azt, hogy F. E. Bruckmann említett bányászati munkájának Körmöcbányát ábrázoló képe Browne angol utazó magyarországi útleírásából lett átvéve: „Cremnitzer Bergwerk. Ein halber Bogen, aus Bruckmanns Magnal. Tom. 2. p. 962. Ist aus Browns Reisen. p.m. 177.”⁵³ A Francisco Ernesto Bruckmann *Magnalia...* című könyvében megjelenő, „I. G. Schmidt sc” aláírású metszet (Part II. Tab. XXXV.) némi leegyszerűsítéssel valóban Edward Browne (1642-1708)⁵⁴ könyvének illusztrációja nyomán készült.⁵⁵ Browne 1686-ban Nürnbergben megjelent, *Durch Niederland, Teutschland, Hungarn, Serbien, Bulgarien... gethane gantz sonderbare Reisen...* című munkájának⁵⁶ 177-179. oldalán ír Körmöcbányáról, s itt közli a bánya és

⁵¹ UM, 1783. – p. 473.

⁵² UM, 1782. – p. 330.

⁵³ UM, 1782. – p. 92.

⁵⁴ Biographie Universelle (Michaud) ancienne et moderne, nouvelle edition. 5. kötet. – Paris–Leipzig, [é.n.] – p.: 654–655.

⁵⁵ A Moll által közölt adat egyébként (Tom. 2. P. 962.) nem pontos, mert 962. oldal csak az 1727-ben megjelent I. kötetben van, itt azonban nem európai bányákról van szó.

⁵⁶ Az angol utazónak a Mátyás-kori budai bronzszobrokról szóló passzusát (BROWNE: i. m. – p. 94.) említi BALOGH Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. I. – Bp., 1966–p. 142. Browne magyarországi útját során saját kezűleg készített rajzokat a nevezetes épületekről. Vö. KURUCZ György: Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain Relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800. – London,

környéke rézmetszetes ábrázolását „Hungarische Gold und Silber Bergwerck.” címmel, „Wussim fecit” jelzéssel.⁵⁷

Moll a IV. kötet VIII. fejezetében a Bodenehr kiadványában található városábrázolások ismertetésekor a negyedikként felsorolt belgrádi csataképnél is jelzi, hogy az másolat Ostertag *Hungarisches Kriegstheatrum*-jából. Bodenehr említett, *Das durch den Römischen Adler...* című kiadványában valóban szerepel egy „G. Bodenehr fec. et exc.” jelzésű, az 1717. júliusi belgrádi ostrom hadrendjét bemutató metszet, melyet a szerző Heinrich Jonas Ostertag *Hungarisches Kriegstheatrum...* című, Regensburgban megjelentetett munkájából vett át. A VIII. számú, „Regensburg verlegt und zu finden bey H. I. Ostertag Kupfferstecher” aláírású metszetnek csupán a jobb felső sarokban elhelyezett szövegmagyarázó táblája lett kissé átalakítva, s persze a művésznév jelzése. Moll Birckenstein könyvének ismertetésekor is megemlíti, hogy a szerző Georg Krekwitz Magyarországot leíró munkájából vett át lapokat.⁵⁸

Moll gyakran közli az ábrázolások valósághűségére és művészi színvonalára vonatkozó kritikai észrevételeit: „Explication des zwischen Lugos und Czena, den 4ten July 1738. vorgefallenen Treffen. Ein Schreibbogen. Elendes Zeug, und völlig falsch.”⁵⁹ „Plan von der Belagerung Belgrad von 1739, in Mskpt. Drey Regalbogen, recht schön.”⁶⁰ A IV. kötet VIII. fejezetében Daniel Meisner Sciographiájának városképeit ismertetve általános érvénnyel jegyzi meg: „sind sehr sauber gemacht.” Katalógusa tudományos forrásértékét növelendő fontosnak tartotta, hogy közölje a metszeten látható városneveket, s gyakran – eredeti nyelven – a rajtuk lévő feliratokat – köztük a művészek neveit – is. Ugyanezt a módszert követte természetesen a térképeknél is. Legtöbb

New York, 1992. – 15: „This volume contains several plans and drawings of castles in Hungary, including Esztergom, Visegrád, Érsekújvár, etc. drawn by Edward Browne.”

⁵⁷ Moll alkalmanként kitér az általános térképek előkép-szerepére is: Matthias Seutter Augsburgban készített, Dalmáciát, Horvátországot, Szlavóniát, Szerbiát, stb. ábrázoló lapja – írja – „...eine ziemlich gute Karte, die vermuthlich eine Kopie der Walckischen ist.” (UM, 1783. – p.: 468.) Az előképet, azaz Gerard és Leon Walck térképét Moll a Seutter munkáját említő tétel előtt ismertette.

⁵⁸ A kiadványról ld. RÓZSA: i. m. (37. jegyzet); A trónörökös mértankönyve. Das Geometriebuch des Kronprinzen. / közreadja és a bevezető tanulmányt írta RÓZSA György. – Bp., 2001. Szalai Béla megemlíti, hogy Birckenstein sok metszeténél „visszaköszönnek” a Krekwitz könyvében megjelent ábrázolások. SZALAI: i. m. (4. jegyzet) – p. 25.

⁵⁹ UM, 1783. – p. 119.

⁶⁰ UM, 1787. – p. 115.

helyen megemlíti az ismertetett ábrázolás méretét (Regalbogen, Halbbogen, Viertlbogen, Halbbblatt, 1/8, 1/4 Blatt, stb.).

Korszerűnek mondható Mollnak a képi források, illetve azok lelőhelyeinek több szempontú rendszerezésére irányuló kísérlete is. Először vármegyénként, illetve országonként, azon belül városonként sorolta fel az alaprajzokat és látképeket, a kézirat végén pedig a felhasználtak közül legfontosabbnak vélt forráskiadványokban található városábrázolásokat külön fejezetben – mintegy önálló vedutakatalógusként – ismertette. A városok ábrázolásainak kikeresése tehát az egykori olvasó számára földrajzi rendben és ABC rendben is lehetséges volt. Azt, hogy Moll valóban jó érzékkel választott a forráskiadványok közül, nemcsak az jelzi, hogy az általa a VIII. fejezetben kiemelték mai értékelésünk szerint is a legfontosabbak közé tartoznak, hanem az is, hogy a kiadványokból összegyűjtött majdnem 300 tétel az egész vedutakatalógus több, mint egyharmadát „lefedte”. A forráshelyek szerinti rendszerezést segítette a kézirat utolsó soraiban a négy újabb kötet említése, a figyelemfelhívás arra, hogy bennük is található az érdeklődő magyarországi városokat bemutató látképeket. J. W. Valvassor említett könyvével együtt, melyből Moll – igaz, nem ebben a fejezetben – ABC-rendben 15 városábrázolást⁶¹ sorolt fel, több mint tízre tehetjük azoknak a kiadványoknak a számát, melyeket gazdag képi forrásként külön kiemelt.

Moll munkájának közvetlen hatása kimutatható Korabinszky János Mátyás 1781-ben megjelentetett említett Pozsony-monográfiájában.⁶² Bár Korabinszky-nél nem találunk utalást Moll térképkatalógusának felhasználására, pozsonyi vedutagyűjtésének nagy része minden kétséget kizáróan Moll katalógusából származik. Az 1750-es évek előtti anyagban nemcsak a képi források említésében, hanem ismertetésük sorrendjében is egyértelmű, feltűnő egyezések vannak. Valamilyen formában – néha kicsit átírva, rövidítve,⁶³ máskor Mollnál

⁶¹ Az Ungrisches Magazin csak 14 látképet említ, az ezeken kívül Mollnál még szereplő Sziszek – feltehetően sajtóhibaként – kimaradt a felsorolásból. A Moll által említett városok közül számos szerepel azon az 57 x 49 cm nagyságú. *Nova et accurata Tabula Regnorum, et Provinciarum, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae...* című színezett rézmetszetű térképen, melyet Georg Matthias Seutter (1678–1757) augsburgi rézmetsző készített. Ezt a lapot az általános térképek között Moll is említi, azt azonban nem, hogy városábrázolások is vannak rajta. (UM, 1783. – p. 468. 14. számú tétel – a címből a Tabula szó kimaradt.)

⁶² KORABINSKY: i. m. (5. jegyzet). – p.: 17–21.

⁶³ Annál a hét metszetről például, melyet Moll szerint F. B. Werner és Martin Engelbrecht készített, Korabinszky nem említi a művészeket.

nem szereplő adattal kiegészítve⁶⁴ – egy Dévény várát ábrázoló lap kivételével valamennyi Mollnál található tétel szerepel Korabinszky gyűjtésében, s az 1750 előtti időszakra vonatkozóan csupán két új adat került elő: Zimmermann 1604-es metszete és a Paul Fürst kiadásában 1663-ban Nürnbergben megjelentetett „Türkisch und Ung. Chronika” című kiadvány Pozsony-látképe. Korabinszky ugyanakkor az átvétel mellett számos új – az *Atlas Hungaricus* készítése utáni időből származó – metszettel egészítette ki a gyűjtést. Ezek között szerepel például a Ratio Educationis egy illusztrációja vagy az az 1779-es látkép, melyet Mayer rajzolt és Schmutzer metszett rézbe, s mely – mint Korabinszky írja – Windisch Károly *Geographische Beschreibung Ungarn*-jában jelent meg. A kortárs művészek munkái közül megemlíttette például Barbara Grundlin lapjait, s azokat a látképeket, melyeket Müller rajzolt és Leopold Assner metszett. A metszetek felsorolása után Korabinszky ismertette néhány olyan könyv adatát, melyekben Pozsonyra vonatkozó képi források találhatók – Bél *Notitiája* mellett pl. Martin Zeiler 1690-ben kiegészítve újra megjelentetett kiadványáét. Az 1750 előtti forrásokra vonatkozó tartalmi és sorrendi egyezések alapján tehát biztosra vehető, hogy Korabinszky az *Atlas Hungaricus* valamelyik példányát – feltehetően a pozsonyi evangélikus egyház könyvtárában lévő kéziratot – ismerte és felhasználta.

*

Az *Atlas Hungaricus* „...a maga érdekes megjegyzéseivel az első ilyen kísérlet és a maga idejében a legtökéletesebb is és ezért Moll B. neve...megérdemli, hogy a magyar kartográfia történetében szerepeljen.”⁶⁵ S úgy vélem, a művészettörténet-írásban is. Mollnak a városábrázolások iránti kitűntető figyelme, érdeklődése, mely a címadásban is megnyilvánult („Landkarten, Plane, und Prospekte”), tagadhatatlan. A 18. század közepén összeállított, közel 800 városábrázolást illetve alaprajzot tartalmazó katalógus – mely a kortárs Kéler Gottfriedot egy több mint 300 tételes kiegészítés összeállítására ösztönözte, melynek adatai másolatban és nyomtatásban is terjedtek, s mely termékenyen hatott neves topográfusunk, Korabinszky János

⁶⁴ Egy Bél *Notitiájában* szereplő látképnél Korabinszky közölte a metszet alatt olvasható latin nyelvű szövegrészt.

⁶⁵ MILLEKER: i. m. (1. jegyzet). – p. 87.

Mátyás vedutagyűjtésére – a magyarországi művészet történetének egy szeletét kutató, rendszerező fontos korai kezdeményezés volt.

Függelék

1. számú függelék: A Moll által használt, illetve a IV. kötet VIII. fejezetében forrásként említett illusztrált kiadványok jegyzéke:⁶⁶

Aa, Pieter van der: La Galerie agreable du Monde... – Leyden, 1729.

Bél, Matthias: Notitia Hungariae novae geographico historica. – Vienna, 1735–1742.

Bél, Matthias: Hungariae antiquae et novae prodromus, cum specimine... – Nürnberg, 1723.

Bedekovich, Joseph: Natale solum magni ecclesiae doctori Hieronymi, in rudibus stridonis occultatum.... – Neostadii Austriae, 1752.⁶⁷

Birkenstein, Anthoni Ernst Burckhard von: Ertz-Herzogliche Handgriffe dess Zirkels und Linials oder ausserwehlter Anfang an deren Mathematischen Wissenschaften.... – Wienn, Johann van Ghelen, 1686.⁶⁸

Birken, Sigmund von: Der Donau-Strand.... – Nürnberg, 1664.

Blaeu, Jan: Novum Italiae Theatrum, sive accurata descriptio ipsius urbium, palatiorum... – Amstelodami, 1704.⁶⁹

Bodenehr, Gabriel: Europens Pracht und Macht in 200 Kupfer-Stücken... – Augsburg, [é.n.].

Bodenehr, Gabriel: Force d'Europe oder die merckwürdigst- und fürnehmste, meistentheils auch ihrer Fortification wegen berühmteste Stätte, Vestungen...in Europa...in 200 Grundrissen – Augsburg, [é.n.].

⁶⁶ A felsorolásban nem szerepelnek azok a Moll által említett kiadványok, katalógusok, melyek nem tartalmaztak város-térképeket vagy városábrázolásokat – vagy legalábbis Moll nem említett ilyeneket belőlük. A teljes gyűjteményben szereplő adatokhoz kapcsolódó kiadványlistát ld: Mapova sbírka B. P. Molla... (3. jegyzet). – p.: 463–67. Azoknál a többször megjelentetett kiadványoknál, ahol Moll nem közölte az általa használt példány kiadási évét – s ezek vannak túlnyomó többségben – a szakirodalom által ismert első kiadás adatait adtam meg.

⁶⁷ A könyvben szereplő öt illusztráció közül (199.: Tabula Insulae Muro-Dravane; 226.: Arx Chaktornia; 271.: Monasterium St. Helene; 296.: Oppidum Stridon.; 304.: Arx S. Hieronymi Stridone) Moll négy látképet említ (UM, 1782. – p. 328. – Itt az eredeti kéziratról eltérően, tévesen Bendekovics szerepelt)

⁶⁸ Justus van der Nypoort metszeteivel. vö.: RÓZSA: i. m. (37. jegyzet).

⁶⁹ Moll a "Blaeuw und Rutger, Albert: Novo Italiae Theatro, Hagae, 1724." című művet említi, ez talán a fentebb említett mű későbbi kiadása lehetett.

- Boetius**, Christoph: Triumph leuchtendem Kriegshelm. I-IV. kötet. – Nürnberg. 1688–1689.
- Braun**, Georg, **Hogenberg**, Franz: Civitates orbis terrarum. – Agrippina Ubiorum Colonia, 1572–1617.
- Browne**, Edward: Durch Niederland, Teutschland, Hungarn, Serbien, Bulgarien... gethane gantz sonderbare Reisen...nunmehr...in die Hoch-Teutsche übersetzt... – Nürnberg, (verlegts Johann Zieger), 1686.⁷⁰
- Bruckmann**, Francisco Ernesto: Magnalia Dei in locis subterraneis oder unterirdische Schatz-Kammer aller Königreiche und Länder... – Braunschweig, 1727, Wolffenbüttel, 1730.
- Coronelli**, Vincenzo Maria: Atlante Veneto, nel quale si contiene la Descrittione Geografica... – Venetia, 1694.
- Coronelli**, Vincenzo Maria: Corso geographico. – Venetia, 1692.
- Dilbaum**, Samuel: Id. Zimmermann - Dilbaum
- Dillich**, Wilhelm: Ungarische Chronica... – Cassel..., 1600.
- Fer**, Nicolas de: Les Force de l'Europe ou description des principales villes; avec leurs fortification. – Paris, 1693–1696.
- Gualdo Priorato**, Galeazzo: Historia di Leopoldo Cesare. I-III. kötet. – Vienna, 1670–1674.
- Hauber**, Eberhard-David: Versuch einer umständlichen Historie der Land-Charten. – Ulm, 1724.
- Histoire** du Prince Francois Eugene de Savoie. I-V. kötet. – Amsterdam, 1740.
- Khevenhiller**, Franz Christoph: Annalium Ferdinandeorum... – Leipzig, 1722.
- Koehler**, Johann David: Schul- und Reisenatlas aller zu Erlernung der alten, mittleren und neuen Geographie... – Nürnberg, 1719.
- Krekwitz**, Georg: Totius Regni Hungariae Descriptio. – Francofurtum, 1685.
- Krekwitz**, Georg: Totius Principatus Transylvaniae accurata Descriptio. Das ist ausführliche Beschreibung des gantzen Fürstenthums Siebenbürgen. – Nürnberg, 1688.
- Manesson-Mallet**, Allain: Beschreibung des gantzen Welt-Kreisses. – Franckfurt am Mayn, 1684–85.
- Marsigli**, Luigi Ferdinando: L'Etat militaire de l'Empire Ottomano. – Amsterdam, 1732.

⁷⁰ Eredeti kiadása: A brief account of some travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria.... – London, 1673.

Marsigli, Aloys Ferdinand: *Danubius pannonico-mysicus...* – Hague, 1726.

Meissner, Daniel: *Sciographia Cosmica...* – Nürnberg, 1637–38.

Meissner, Daniel: *Sciographia Cosmica...* – Nürnberg, 1678.

Merian, Matthäus: *Theatrum Europaeum, Oder Ausführliche und Warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten...* I–XXI. Kötet. – Frankfurt, 1662–1738.

Merian, Matthäus: *Topographia Italiae.* – Franckfurt, 1688.

Münster (Munsterus), Sebastian: *Cosmographia. Beschreibüg aller Lender...in welcher begriffen...* – Basel, 1544.

Neue Berg-Ordnung des Königreichs Ungarn, und solcher Cron einverleibten Metall-Bergwerken. – Wienn, Christoph Lercher, 1703.

Neue ungarische und Siebenbürgische Chronik. – Franckfurt am Mayn, Johann Baptist Schönvetter, 1664.

Ortelius, Abraham: *Theatrum Orbis terrarum.* – Antverpia, 1570.

Ortelius, Hieronimus: *Chronologia oder Historische...Beschreibung Ober und Under Ungarn.* (Hans Siebmacher metszeteivel) 1602. Nürnberg.

Ortelius *Redivivus et Continuatus* oder der Ungarischen Kriegs-Empörungen historische Beschreibung. – Franckfurt am Mayn, 1665.

Ostertag, Heinrich Jonas: *Hungarisches Kriegs-Theatrum*, allwo die merckwürdigste Begebenheiten, Schlachten, Belagerung und Eroberungen...aus sicheren Nachrichten kürzlich beschrieben und in accuraten Kupffern die nach dem Leben gezeichnet, nicht aber aus Topographien und alten Chronicken zusammen gestoppelt worden anzutreffen seynd. Regenspurg. [é.n., 1717 után].

Pfeffel, Johann Andreas, **Bruggen**, J. van der: *Parvus Atlas qui continent das partes quarum prima pars refert Regnum Hungariae*, in XIII. tabuli, Secnda pars, consistens in IX. tabulis. – Wien, 1737–39.

Pürckenstein, Burckhard von: *Josephi I. dess grossen Römischen Kaysers Mathematici ausserwölhter Anfang zu denen höchst-nützlich matematischen Wissenschaften...Samt einen Anhang oder Beschreibung, derer in denen geometrischen Kupffer-Figuren beygefügt ungarischen Städten, Vestungen und Schlössern.* – Augspurg, David Raymund Mertz, 1731.⁷¹

Reichersdorff, Georgius von: *Moldavia quae olim Daciae pars, chorographia...* – Viennae Pannoniae, Johannes Singrenius, 1541.

⁷¹ Moll – mint a IV. kötet VIII. fejezetében írottakból kiderül – mindkét kiadást ismerte.

Schramm, Carl Christian: Historischer Schauplatz in welchem die merkwürdigsten Brücken aus allen vier Theilen der Welt...in Prospecten...und Kupferstichen vorgestellt und beschrieben werden. – Leipzig : Breitkopf, 1735.

Schwandtner, Johann Georg: Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini... – I-III. köt. – Vindobonae 1746-1748.

Valvassor, Johann Weichart: Die Ehre deß Herzogthums Crain... – Laybach, 1689.

Wagner, Johann Christoph: Delineatio provinciarum Pannoniae et imperii Turcici in Oriente. Eine grundrichtige Beschreibung dess ganzen Aufgangs, sonderlich aber dass...Königreichs Ungarn und der ganzen Türckey... I-III. köt. – Augspurg, 1684–1686.

Zeiler, [Martin]: Hungaria oder vollständige Beschreibung des gantzen Königreichs Ungarn...welche hiebevör der welt-berühmte Martin Zeiler herausgegeben, nunmehr...bis auff das Jahr 1690 ergänzt Andreas Stübel. – Frankfurt und Leipzig, 1690.

Zimmermann, Wilhelm Peter, **Dilbaum** [Samuel]: Eikonographia aller deren Ungarischer Staett, Voestungen, Castellen und Haeuser... – Augspurg, 1604.⁷²

2. számú függelék: Nyolc vagy annál több tételt tartalmazó városábrázolás-listák Moll katalógusában:

Belgrád:⁷³

„54. Eigentlicher Entwurf der Weltberühmten Stadt und Festung Belgrad, sammt der auf 13 Meilen sich erstreckenden Gegend, worinnen accurat gezeiget wird, sowohl die Passirung der Kaiserl. Kriegsschiffe auf der Donau, durch die Begha, Donovicz, und Temes, als auch der Marsch der völligen Christliche Armee zu Land, bis vor Belgrad; im Gegentheil auch der Anmarsch der Türken, und derselben vor dem Kaiserl. Retrenchement formirtes Lager, sammt dem daselbst vorgegangenen blutigen Treffen. Christoph Weigel excudit. 1717...

...60. Accurater Abriß der Stadt Belgrad, wie selbige von Ihro K. M. Armee, unter Commando Ihro Durchlt. des Prinzen Eugenii von Savoyen Anno 1717 belagert, hiebey zu sehen ist. Wien bey Christophori.

⁷² Vö.: CZENNERNÉ WILHELMB Gizella: Wilhelm Peter Zimmermann magyar vonatkozású rézkarc-sorozatai. In: Folia Archeologica, 9. évf., 1957. – p.: 187–203.

⁷³ Moll a Belgrádról készült térképeket, alaprajzokat és ábrázolásokat összefoglalóan a Szerbiáról szóló fejezetben ismerteti, de más fejezetekben is találunk említéseket a városról.

61. Plan von Belgrad, und eigentlicher Entwurf aller Operationen, Attaquen, und Actionen, so von Eröffnung der Kaiserl. Seiten sehr glorreichen Campagne de 1717 bis zur Uibergabe Belgrad vorgegangen sind. Bey Peter Konrad Monath in Nürnberg. L. G. Puschner fecit.
62. Plan, et description exacte de l'inonie et glorieuse victoire remportée le 16 d'Aout 1717. par les armes de sa Majesté Imp. Et Cathol. Charles VI. sous le comendement valeureux de S. A sme le Prince Eugene de Savoye, contre deux cents mille combatans, ce qui est a la connoissance chose surprenante, et digne d'admiration de tous les hommes, tant pour la reddition de la Ville de Belgrad, avec tous les forteresses du combat memorable, et Recontres, ce qui est nouvellement composé, & exactement designé an naturel, par un des principaux Ingenieurs de S. M. I. qui etoit present an bombardement, & la bataille. Joh. Frid. Leopold fecit et excudit.
63. Grundriß von der Stadt und Festung Belgrad in Servien, sammt dem Lager der Kaiserl. Völker daselbst, so auch denen merkwürdigsten Rencontren zu Wasser, und zu Lande, so bishero da herum vorgefallen, Anno 1717. Amsterdam, chez Pierre Schenck.
64. Abriß von dem Kaiserl. Lager vor Belgrad, wie solches am 13ten July zum erstenmal auf der Wasser-Seite beschossen worden. Ein Schreibbogen Schlacht, so in Wien herausgekommen.
65. Afbeelding van de Belegering der Stadt Belgrado, door de Troepen van syn Kayserlicke Mayesteyt Carolus dem sesden, gekommandert door syn Hoogheit den Prins Eugenius van Savoyen. Anno 1717 the Amsterdam, by Joachim Ottens, gedrukt na't Original, van Wecnen.
66. Plan, et situation de Belgrad, avec les camps et approches des Imperiaux & Turcs au Siege de l'an, 1717. Mspt. Ein und ein halber Regalbogen, und überaus netter Riß.
67. Belgrad, nach seiner itzigen Situation und Befestigungs-Werken, sammt Kaiserl. und, Türkischen Retrenchements, und Ordre de Bataille, im Monat Julio, 1717.
68. Ordre de Bataille der Kais. Armee in Ungarn, in dem Lager bey Belgrad, den 12ten July 1717.
69. Ordre de Bataille der Kaiserl. Armee in Ungarn in dem Lager von Belgrad, den 18ten July 1717. Letztere drey Karten sowohl, ald die vier folgenden sind aus des Ostertags Ungarischen Kriegs-Theatro.
70. Kaiserlich- und Türkisches Lager von Belgrad im Monat Aug. 1717.
71. Niederlage der Türken bey Belgrad, allwo unter glorioser Anführung Sr. hochfürstl. Durchl. Prinz Eugenii von Savoyen, die über 200,000 Mann starke feindliche Armee den 16ten Aug. 1717 geschlagen worden.

72. Belgrad Schloß, welches von Cornaro Anno 1696 erbauet worden. Grundriß.
73. Belgrad, wie es Landwärts nebst denen beederseits fließenden Haupt-Strohm, der Donau und Sau stehet.
74. Plan de Belgrade, comme il estoit, lorsque les Imperieux en ont fortme le siege sous les ordres du Prince Eugene au mois de Juin 1717. Cajetanus Aquila Papiensis fec. Mscpt, aus der Verlassenschaft des Feldmarschalls Daun.
75. Belgradi, seu Albae Graecae vera et nova delineatio. Anno 1717. A. Ribro. Coutt del. J. Bruggens sculps. Viennae apud Christophori. Grundriß und Prospekt.
76. Umständliche Orts Gelegenheit und Grundriß, der mit Göttl. Beystand durch die Christl. Waffen bekriegten, und hoffentlich bald besieigten Türkischen Gränz-Festung Belgrad, oder Griechisch Weißenburg, in dem Zusammenfluß der Donau und Sau gelegen. Christoph Weigel excudit.
77. Belgrad, oder Griechisch Weissenburg in dem Zusammenfluß der Donau, und Sau. In Wien zu finden bey Benedikt Vorholzer. Prospekt mit seiner Beschreibung.
78. Delineatio und Grundriß der Festung Belgrad in Servien, wie selbige zum andernmal aufgenommen und observiret worden. Ein Schreibbogen; schlecht.
79. Plan von der Stadt und Festung Belgrad, sammt deren neu angelegten Werken über der Donau. Verlegts A. Geyer Ratisbonae. Grundriß, in Regensburg edirt, und in Ostertags Kriegs-Theatro zu finden.
80. Belgradum, seu Alba Graeca Serviae metropolis, ubi Savus fluvius Danubio miscetur, una cum arce, quae munitissima est, et hinc clavis Hungariae appellatur. Per M. Seutter, Aug. Vindelic. Grundriß und Prospekt.
81. Neu accurater Plan der Hauptvestung Belgrad, 1738. Ein Schreibbogen, Wien. Grundriß.
82. Kurze Beschreibung der Haupt- und Gränzvestung Belgrad. Wien.
83. Eben dieselbe mit der Türkischen Belagerung, von 1739. Ist ein sehr artiger, und accurater Riß, zu Wien edirt.
84. Plan von der Belagerung Belgrad von 1739, in Mskpl. Drey Regalbogen, recht schön.
85. a) Beschreibung des Ceremoniels, so bey der Auswechselung der Römisch-kaiserl. und Ottomanischen Reichs Groß-Bohtschaften vorgegangen, und den 11ten Juny 1740, auf der Mitte des Saustrohms vollzogen worden.

b) Prospekt, und Grundriß der jetzigen Stadt Belgrad, mit denen übern Hauffen geworfenen Fortificationen.

Triste rudus Belgradi. Hieher gehören:

- 1) Contrafactur der Stadt Griechisch-Weissenburg, vom Türken eingenommen, 1521. Ein halber Bogen Prospekt, aus Ortelio redivivo.
- 2) Griechisch-Weissenburg, h. 91. Aus dem Meisner.
- 3) Belgrad. Aus dem Zeiler.
- 4) Belgrad. Aus dem Krekwitz.
- 5) Prospekt der Stadt Griechisch-Weissenburg, mit der Belagerung von 1688. Ein halber Bogen.
- 6) Belgrad. Ein Viertelbogen Prospekt.
- 7) Belgrad, mit der Eroberung. Ein halber Bogen Prospekt.
- 8) Plan de Belgrade, et de ses Environs. Par de Fer.
- 9) Belgrade, ville forte capitale de la Rascie, dans la Province de Servie. Ein halber Bogen Grundriß, aus des de Fer Force de l'Europe. Tom. VIII.
- 10) Griechisch-Weissenburg. b. c. Aus dem Purkenstein.
- 11) Plan de Belgrade, affiegée par l'Armée Imperiale, dressé sur les lieux, par le Captain Riekefeler. Aus der Hist. militaire du Prince Eugene. Tom II. Nro 59. P. 346.
- 12) Plan de la glorieuse Bataille devant Belgrade, donnée de 16me Aout 1717. Aus eben derselb. Tom. II. No 60. P. 346.
- 13) Plan de la Bataille de Belgrade, und der Gegend. Ebendas. Tom I. Nro 31. P. 132.
- 14) Vue, et representation de la Bataille de Belgrade. Le 16me Aout, 1717. Ebend. Tom I. Nro 32. P. 113
- 15) Bataille de Belgrade. Ebend. Tom. I. p. 115. auf der Vignette.
- 16) Plan de Belgrade affiegée 1717. Ein halber Bogen, aus der Hist. du Prince Eugene, á. Amst. 1740. 8. Tom. V. p. 162.
- 17) Alba graeca, aus Schwandtners Script. rer. Hung. Tom. II. p. 541.⁷⁴

Buda és Pest:⁷⁵

Pest vármegyénél:

„1. Pest. h. 86. Ein Viertlbogen, aus Meisners Sciagraphie.

2. Pest, l. 3. Aus dem Purkenstein.”

Pilis vármegyénél:

⁷⁴ UM, 1787. – p.: 112–117.

⁷⁵ Vö: RÓZSA: i. m. (4. jegyzet, 1999).

„87. Le Plan & perspective de la ville roiale de Buda, conquise le 2de Sept. 1686. par les armées invincibles de l'Empereur Leopold, per Joh. Dominic. Fontana, S. C. M. Architectum militare. Acht mittlere Regalbögen, dem General Carpara dedicirt, mit einem deutschen, wälschen, und französischen Titel und Beschreibung. Es ist die Stadt, Lager, und Attaque, sammt. der Gegend, nebst einem Grundrisse der Festung, und derselben Prospekt.

88. Plan de la fortesse de Bude vulgo Ofen, f. Bar de Schmettau. Grundriß und Prospekt. Ist eine Karte, welche der Feldmarschall von Schmettau vor etlich und zwanzig Jahren verfertigt hat.

89. Plan der königl. Hauptstadt in regno Hung. und Vestung Ofen, sammt der Explication zu diesem Plan. Jo. Ge. von Pflacher fec. 1743. Grundriß und Prospekt, sehr sauber.

90. Buda, vulgo Ofen, prima & regia Ungarici regni civitas, ad Danubiam sita, quam Ptolemaeus cartam, vel ut aliis persvatvm est, Salmum nominat. Aus Ge. Bruin, civitat. orbis terrar. Die an. 1572 zu Antwerpen ediret worden.⁷⁶

91. Buda citerioris Hungariae caput regni avita sedes, vulgo Ofen, communicavit Ge. Hufnaglius, A. 1617. Prospekt.

92. Buda. Prospect ex fragmentis Joh. Frid. Revitzki. Sam. Mikovini de. Schmutzer sc. Viennae. Aus des Belii Not. T. III. p. 431. Drey Schreibbögen.

Hieher gehören

1. Buda oder Ofen, ein Viertlbogen Prospekt. In Münsteri Cosmogr. P. 1365.

2. Contrafactur der Hauptstadt Ofen von den Christen belagert. A. 1598. Ein halbes

Blatt Prospekt, aus Ortelii Beschreibung von Ungern. Nürnberg 1615. 4to. p. 422.

3. Contrafactur der Stadt Ofen und Pest, wie es von Christen erobert worden A. 1602. Ein halber Bogen Prospekt. Ibid. p. 560.

4. Ofen und Pest, A. 1602. Ein Schreibbogen. Aus Khevenh. Annal. Ferdinand. Vol. II. T. V. p. 2520.

5. Ofen. Stadt. h. 62. Ein Viertlbogen.

6. Ofen, Schloß, h. 68. Ein Viertlbogen. Beyde aus Meismers Sciagraphie.

⁷⁶ Georg Braun 1572-ban Kölnben megjelent *Civitates orbis terrarum*... című munkájáról van szó. RÓZSA: i. m. (4. jegyzet, 1999) szerint ennek 41–42. tábláján szerepel Buda és Bécs látképe, rézkarc, rézmetszet, (2. sz. tétel, 49. O.)

7. Contrafactur der Stadt Ofen und Pest. Ein halber Bogen, aus der neuen Ungr. und Siebenb. Chronik. Frkf. 1664. 410.
8. Ofen, Prospekt. Ein halbes 8. Blatt, aus dem Krekwitz.
9. Ofen, Prospekt. Ein Viertlblatt, aus Mallet Weltbeschreibung, T. I. p. 252.
10. Ofen im Prospekt, aus dem Theatr. Europ. T. XII. p. 1013.
11. Belagerung Ofen de A. 1686. Grundriß und Gegend. Ibid. p. 1020.
12. Belagerung und Eroberung der Königl. Ungrischen Hauptstadt Ofen, durch die Kaiserl. und alliirten Waffen. 1686. Prospekt. Eine ord. Landkartenbogen, aus Boethii Kriegshelm. Tom. II. pag. 444.
13. Erobertes Ofen in vollem Brand. Ein Viertlblatt. Ein artiger Prospekt, und besser als der vorige. Ibid. p. ead.
14. Ofen, mit dem Prospekt von Mitternacht, Aufgang und Mittag. Ein Schreibbogen. Ibidem T. III. Anhang p. 52.
15. Plan de Bude, ein halber Bogen. Grundriß und Attaque de 1686. Aus des de Fer Force de l'Europe. T. I. N. 21.
16. Ofen. Grundriß mit der letzten Belagerung. Ein halber Bogen, aus dem Bodenehr.
17. Buda, ou Ofen, Prospekt. Lugd. Batav. ap. van der Aa.
18. Ofen, m. 3. Aus dem Purkenstein.
19. Figura balneorum Budensium. Aus des Marsigli Danubio, Tom. I. Tab. 46.⁷⁷

Eger:

- „1. Contrafactur der Stadt Erla vom Türken belagert, 1596. Ein halber Bogen Prospekt. Aus Ortelii Chronol. Hung. p. 330.
2. Erla, h. 82. Aus des Meisners Sciagraphie.
3. Erla. Aus dem Zeiler.
4. Stadt Erla, A. 1687. Aus dem Theatro Eur. T. 13. p. 39.
5. Erla, A. 1687. mit accord erobert. Ein halber Bogen Perspectiv. Grundriß. Aus Boethii Kriegshelm. T. 3. p. 348.
6. Erla. Aus dem Krekwitz.
7. Erlavie. Ein Viertlbogen Prospekt. Aus des de Fer force d'Europe, Tome 9.
8. Erla. Aus dem Purkenstein.
9. Agria s. Erla. Aus Schwandtners Script. Rer. Hung. Tom. 2. p. 207.“⁷⁸

⁷⁷ UM, 1782. – p.: 107–109.

⁷⁸ UM, 1782. – p. 98.

Érsekújvár:

„82. Grundriß der Vestung Neuhausel und Dero Belagerung durch die Kaiserl. Armee unterm Commando Ihro Durchlaucht Herzog von Lothringen, de A, 1685. Joh. Martin Lerch excud. Viennae. Grundriß mit der Attaque.

83. Vestung Neuhausel, wie es A. 1706. bis 1708. fortificirt worden. Im Mst. Aus der General Weilerischen Verlassenschaft.

Hieher gehört 1. Territorio di Najasel e Gran, sin a Gomorra. Aus des Coronelli Atlante Veneto. T. I. p. 108. Eine gute Schöne Specialkarte von ordinärer Größe, A. 1689. gemacht, und dem Grafen Joh. Kaspar Cobenzl Kaiserl. Kammerherrn dedicirt.

2. Fortalitium Neuhaeusel a Caesare Ferd. I. erectum in Ungaria. Ein Prospekt. Ein Viertlbogen, aus dem Ortel. Rediv. in. fol. P. II. p. 80.

3. Extract was 1663 zwischen der R. K. und Türkischen grossen Macht in Ungern vorgegangen. Ist die Gegend um Neuhausel aus dem Theatro Europ. T. IX, p. 944.

4. Assedio di Neuhaeusel, fatto di Turchi 1663. Ein halbes Blatt, aus des Gvaldo hist. di Leopoldo. Tom. II. p. 236.

5. Neuhausel von den Türken belagert A. 1663. Ein halber Bogen Prospekt, und Grundriß, gar artig, aus dem Ortel. Rediv. fol. Part. II.

6. Uibergab der Türkischen Vestung Segest, sammt dem Grundriß Neuhausel. 1664. Theatr. Europ. T. IX.

7. Neuhaeusel, h. 85. Aus Meisners Sciagraphie.

8. Neuhausel. Aus dem Zeiler.

9. Neuhausel. Aus dem Krekwitz Beschreibung von Ungern.

10. Eroberung v. Neuhausel de A. 1685. Theatr. Europ. T. XII. p. 812.

11. Neuhausel 20. Aug. 1685 erobert. Ein hübscher Prospekt. Ein Schreibbogen, aus Christoph. Boethii Triumph leuchtendem Kriegshelm, der A. 1688 bis 1689 in IV. Tomis in 4to zu Nürnberg herausgekommen.

12. Neuhausel. Grundriß. Ein halber Bogen, aus dem Bodenehr.

13. Neuhausel. A 3. Aus dem Purkenstein.

14. Ujvarinum, s. Neuhausel. Aus Schwandtneri Script. Hung. T. 2. p. 107.”⁷⁹

Eszék:

„43. Plan d’Esseck, 1740. Mskpt.

44. Die Profile dazu, auch Mskpt. Zwey Regalbogen - Hieher gehören:

⁷⁹ UM, 1782. – p.: 105–106.

- 1) Esseck, Gegend, Prospekt und Grundriß. Ein und ein halber Bogen, aus dem Theat. Europ. Tom. XIII. p. 35.
- 2) Esseck, aus dem Krekwitz.
- 3) Der Hauptplatz Esseck, Prospekt, ein halber Bogen. Aus Boethii Kriegshelm, Tom. III. p. 212.
- 4) Essecker Brücke, abgebrannt den 4. Aug. 1686. Ein halber Bogen, ebendasselbst, p. 88
- 5) Esseck, n. 4. aus dem Burkenstein.
- 6) Esseck, aus Schwandtners Script. Tom. III. p. 551.”⁸⁰

Esztergom és Párkány:

- „1. Dissegno di Baracan, preso et abbruciato dal General Souches, 1. Aug. 1664. Ein Bogen. Aus des Gualdo Hist. di Leopoldo.
2. Eroberung des Türkischen Gränz-hauses Baracan, sammt dem Grundriße des Schlosses Carole. A. 1664. Aus dem Theatro Europ. T. 9. P. 1149.
3. Treffen bey Baracan, nebst Schloß, und Festung Gran. Ein Bogen. Aus des Boethii Kriegshelm. T. I. p. 178.
4. Baracan. Aus dem Krekwitz.
5. Contrafactur der Belagerung Gran, und der Schlacht, so dabey geschehen den 3. August, 1595. 1/2 Bogen. Aus des Ortelii Chronol. p. 270.
6. Gran, h. 89. Ein Viertlbogen. Aus Meisners Sciagraphie.
7. Gran. Aus dem Zeiler.
8. Eroberung Gran, A. 1683. mit der Gegend. Aus dem Theatro Europ. T. 12. p. 566.
9. Schlacht bey Gran, A. 1685. Aus dem Theatro Europ. T. XII. p. 818.
10. Eigentliche Abbildung der Belagerung Gran, 1685. Grundriß und Prospekt, ein Bogen, aus des Boethii Kriegshelm, T. 2. p. 124.
11. Gran. Aus dem Krekwitz.
12. Gran. X. 3. Aus dem Purkenstein.
13. Strigonium, Gran. Aus Schwandtneri Script. Hung. T. 2. p. 326.”⁸¹

Győr:

- „...5. Raab mit dem Lager v. 1566. Aus Münsters Cosmographie, p. 946.
6. Contrafait der Festung Raab von Türken belagert A. 1594. Ein halber Bogen. Aus Ortelii Beschreibung Ungerns, p. 237.

⁸⁰ UM, 1787. – p. 108.

⁸¹ UM, 1782. – p.: 325–326.

7. Contafactur der Vestung Raab von den Christen eingenommen 1598. Ein Bogen, aus Khevenhiller Annal. Ferd. T. 5. p. 1918.
8. Raab, h. 87. Aus Meisners Sciagraphie.
9. Wahre Contrafactur der Vestung Raab. Ein Viertlbogen. Aus der Ungrischen Chronik. Frkft. 1664. 4to.
10. Raab. Aus Zeilern.
11. Giavarino ristaurato é munito, del Baron Franc. Vimes, Colon ed Ingen. gen. Gr. R. I. B. Aus des Gualdo hist. di Leop. T. 2. p. 269.
12. L'Ordre de bataille del' armée ottomanne qui fut defaite apres avoir passé le Rabniz & Rab. Ein halber Bogen, Gegend und Raab. Aus des Marsigli Etat militaire de l'Empire Ottom. P. 2. p. 123.
13. Raab. Aus dem Krekwitz.
14. Giavarino. Ein Grundriß. Aus Coronelli Corso geographico.
15. Raab, p. 3. Aus dem Purkenstein.
16. Jaurinum. Aus Schwandtneri Script. Hung. T. 2. p. 649.⁸²

Kassa:

- „1. Civitas Cassoviae in Ung. Super. Ein Viertlbogen. Aus Ortel. Rediv. P. 2. p. 65.
2. Caschau h 88. Aus des Meißners Sciagraphia.
3. Wahre Contrafactur der Vestung Kaschau. Ein halber Bogen, aus der neuen ungrischen Chronik. Frkft. 1664. 4to.
4. Caschau. Aus des Krekwitz Beschreibung von Ungern.
5. Caschau. Aus Zeilers Beschreibung von Ungern.
6. Caschau. Aus dem Birckenstein.
7. Caschau Prosp. Ein Viertlbogen, aus dem Bodenehr.
8. Cassovia. Aus Schwandtneri Script. Rer. Hung. T. 2. p. 184.⁸³

Komárom:

- „1. Contrafactur der Vestung Comorra von Türken belagert 1604. Ein Viertlbogen Prosp. Aus Ortelii Beschreibung von Ungern, p. 238.
2. Comorra h. 48. Ein viertl Blatt, aus des Meisners Sciagraphie.
3. Wahre Contrafactur der Vestung Comorra. Ein halbes Blatt. Aus der Ungrischen Chronik. Frankfurt 1664. 4to.
4. Pianta della piazza di Comorra. Ein Bogen Grundriß, aus Gvaldo Hist. di Leopoldo T. I. p. 221.
5. Comorra. Aus dem Zeiler.

⁸² UM, 1782. – p.: 101–102.

⁸³ UM, 1782. – p. 90.

6. Comorra. Aus dem Krekwitz.
7. Comorra, Grundriß. Aus des Coronelli Atl. Ven. T. 2. p. 283.
8. Explicatione del essercito volante, colquale il general Souchez ha battuto li Turchi, coniorno di Comorra; Gegend. Aus Gvaldo hist. di Leopoldo T. 2. p. 420.
9. Comorra. o. 3. Aus dem Purkenstein.
10. Comorra, Prospect, Grundriß. Ein Viertlbogen, aus dem Bodenehr.
11. Comaromium. Aus Schwandtneri Script. Hung. T. 2. p. 17.”⁸⁴

Léva:

„64. Prospettiva della piazza di Levenz, attaccata e presa del generale Comte de Souches. A. 1664.

Hieher gehören:

1. Die Vestung Levenz. Ein Viertl Bogen Prospekt aus Ortelio redivivo. P. II. p. 291.
2. Abtheilung des harten Treffens bey Lewenz, den 9/19. Jul. 1664. Ein halbes Blatt. Ib. p. 350.
3. Prospect und Grundriß. Levenz und Babotsa, 1664.
4. Abbildung des Treffens und Entsetzung Lewenz. A. 1664. Ib. p. 1145...⁸⁵
6. ...La Bataiglia di Levenz dal Comte Souches contro li Turchi. 19. Jul. 1664. Ein Bogen mit der Gegend. Ib. T. II. p. 440.
7. Eigentliche Abbildung des harten Treffens bey Levenz mit denen Türken, den 9/19 Julii 1664. Ein halber Bogen, aus der neuen Ungrischen u. Siebenbürgischen Chronik. Frankfurt 1664. 4to.
8. Lewenz. Aus dem Krekwitz Beschreibung von Ungern.
9. Lewenz. Aus Zeilers Beschreibung von Ungern.
10. Leva s. Lewenz, n. 2. Aus dem Purkenstein.”⁸⁶

Munkács:

- „1. Mungatsch. Ein Achtelbogen, aus dem Krekwitz.
2. Mungatsch Prospect und Grundriß Aus dem Th. Eur. T. 13. p. 257.
3. Grundriß der Festung Mungátsch in Ober-Ungern, und derselben Belagerung von Graf Caprara. A. 1686. Ein halber Bogen, aus Boethii Kriegshelm. T. 2. p. 290.

⁸⁴ UM, 1782. – p. 97.

⁸⁵ Az 5. tételben egy Csernovic közelében lezajlott csatát ábrázoló metszetet ismertet Galeazzo Gualdo Priorato Lipót császár életét ismertető könyvéből. Ebben található a következő sorban említett csataábrázolás is.

⁸⁶ UM, 1782. – p. 93.

4. Prospect der Vestung Mungátsch. Ein halber Bogen. Ibid. T. 3. p. 68.
5. a. Plan de la forteresse de Mongats. Ein Viertl Bogen.
6. b. Profil de la forteresse de Mongats. Ein Viertl Bogen. Beyde aus de Fer. Force de l'Europe.
7. Mongats, oder Mungatsch. Prosp. Ein Viertl Bogen aus dem Bodenehr.
8. Mungatsch. g. Aus dem Purkenstein.
9. Munkáts. Aus Schwandtneri Script. Rer. Hung. T. 2. p. 531.⁸⁷

Nagykálló:

- „1. Fortalitium Kis-Kallo in Hungaria remunitum. Ein Viertlbogen Prospekt. Aus dem Ortelio Rediv. Meyeri. P. 2. p. 187.
2. Kalo, h. 80. Aus dem Meisners Sciagraphie.
3. Kalo. Aus dem Zeiler.
4. Disegno di Kalo. Prospekt, ein Bogen. Aus Gualdo Hist. di Leopoldo. T. I. p. 724.
5. Calo in Oberungern, ein Prospekt und Grundriß. A. 1665. Aus dem Theatro Europ. T. 9. p. 1528.
6. Kalo. Aus dem Krekwitz.
7. Calo. g. 3. Aus dem Purkenstein.
8. Calo. Aus Schwandtneri Script. Hung. T. 2. p. 518.⁸⁸

Nagykanizsa:

- „1. Canisa, d. 1601. Aus des Khevenhiller Annal. Vol. 2. T. V. p. 2412.
2. Contrafait der Belagerung Canisa, A. 1601. Ein halber Bogen Perspektivischer Grundriß. Aus des Ortelii Beschreibung von Ungern. p. 518.
3. Canisa, h. 70. Aus des Meisners Sciagraphie.
4. Abbildung der Festung Kanischa, welche den 17 Apr. 1664. von den Christen vergeblich belagert worden. Ein halber Bogen Grundriß. Aus der neuen Ungrischen Chronik. Frankfurt 1664.
5. Canisa assediata dall' armi Imperiali 1664. Grundriß und Circumvallation. I. B. C. Meysens fec. Viennae. Aus des Gualdo hist. di Leopoldo, T. 2. p. 404.
6. Belagerung der Festung Kanischa 1664. Aus dem Theatro Europ. T. XI. p. 1160.
7. Canischa Grundriß. Aus dem Theatro Europ. T. 13. p. 1017.

⁸⁷ UM, 1782. – p. 94.

⁸⁸ UM, 1782. – p. 326.

8. Canise, ou Canischa. Perspektivischer Grundriß. Ein Viertelbogen. Aus de Fer T. 3. Nro. 23.
9. Canisa. Aus des Zeilers Beschreibung von Ungern.
10. Canisa. Aus des Purkenstein Anfang zu den Mathematischen Wissenschaften. Augsb. 1731. 4.
11. Canisa. Aus Schwandtneri Script. Hung. T. 2. p. 416. et T. 3. p. 93.
12. Canisa. Perspektivischer Grundriß. Ein Viertelbogen. Aus des Bodenehr Europens Macht. Diese Festung ist 1702 demantelirt worden.”⁸⁹

Nagyvárad:

- „1. Contrafactur der Festung Groß-Wardein, vom Türken belagert 1598. Ein halber Bogen, aus Ortellii ungrischen Kriegen. p. 416.
2. Contrafactur der Vestung Groß-Wardein, von Türken belagert 1598. Ein Schreibbogen, aus Khevenhillers Annal. Vol. 2. T. 5. p. 1926.
3. Assedio di Varadino. Ein Bogen, aus Gvaldo hist. di Leopoldo. T. I. p. 724.
3. Waradein. h. 97. Ein Viertl Bogen, aus des Meisners Sciagraphie.
4. Waradein. Aus dem Zeiler.
5. Groß-Wardein. Prospect. Aus dem Theatr. Europ. T. 14. p. 236.
6. Groß-Wardein im Grundriß und Prospect. Zwey halbe Bogen, aus Boethii Kriegshelm. T. 5. p. 840.
7. Waradein, Perspectiv. Grundriß. Ein Viertlbogen, aus des Mallet Weltbeshreibung. T. 4. p. 248.
8. Waradein. Aus dem Krekwitz.
9. Waradein, Prosp. Ein viertl Bogen, aus de Fer force de l'Europe, T. 9.
10. Groß-Wardein. Prospect. Aus dem Bodenehr.
11. Waradein. Aus dem Purkenstein.
12. Plan von Groß-Wardein, etliche Schuhe lang und breit, Mst. Ist in der Kaiserl. Bibliothek zu Wien, ein sehr netter Grundriß, mit der umliegenden Gegend, und deßwegen merkwürdig, weil ihn der König Joseph A. 1693 selbst verfertigt, und dem Kaiser Leopold präsentirt hat.”⁹⁰

Nyitra:

⁸⁹ UM, 1782. – p. 327.

⁹⁰ UM, 1782. – p.: 94–95.

„84. Bombardirung von Neutra, welches von den Kais. Truppen den 22. Aug. 1708 berennet, und den 25. ejusd. übergangen. Mst. Aus der General Weilerischen Verlassenschaft. - Hieher gehören

1. Vestung Neutra. Ein halber Bogen Prospect, aus dem Ortel. Rediv. P. II. p. 308.
2. Dissegno di Nitria in Prospectiva. Ein Bogen, aus Gvaldo hist. di Leop. T. II. p. 258.
3. Dissegno della Citta é fortezza di Nitria, presa dal. Gen. Souchez 1664. Ein Bogen Grundriß. Ibid.
4. Neutra. Aus dem Krekwitz.
5. Neutra. Aus dem Zeiler.
6. Nitra. Ein Viertlbogen Prospekt, aus de Fer Force d'Europe, T. IX.
7. Neutra Z. 8. Aus dem Purkenstein.”⁹¹

Pétervárad és Szalánkemen:

„46. Eigentliche Designation der Bataille, welche zwischen der Kaiserl. Armee unter Commando des Prinzen Eugenii, und der Türkischen, unter ihrem Groß-Vezier den 5. Aug. 1716. zwischen Peterwardein, und Carlowitz gehalten worden. Entworfen auf der Wahlstatt, von Cyriakus Blodner, Kaiserl. Ingenieur-Major.

47. Accurater Abriß, und Ordre der Schlacht bey Peterwardein, in welcher durch Beystand des Allerhöchsten, unter glorwürdigster Anführung des Prinz Eugenii von Savoyen, hochfürstl. Durchl. die aus lauter Kaiserl. Truppen bestehende Armee den 5ten Aug. 1716 den Türkischen Erbfeind, den man auf 200,000 Mann gerechnet, auf das Haupt geschlagen, 30,000 Mann, sammt dem Großvezier getödtet, und das völlige Lager, sammt Kriegskanzley, Munition, Stücke, und die Bagage erobert hat. Heinrich Jonas Ostertag in Regensburg. Ein Superregalbogen aus dem Ungrischen Kriegs Theatro, welches bey Heinrich Johas Ostertag, Kupferstecher in Regensburg in Folio ediret worden. Die Risse sind überaus nett, richtig, und gut gestochen, und in loco aufgenommen worden.

Hieher gehören:

- 1) Bataille bey Salankemen, 1691. Ein Bogen aus Boethii Kriegshelm Tom V. p. 794.
- 2) Schlacht bey Salankemen, 1691. Aus dem Theat. Europ. Tom XIV. p. 6.

⁹¹ UM, 1782. – p.: 106–107.

- 3) Peterwardein, mit dem Grundrisse, und der Gegend, ebendasselbst, p. 244.
- 4) Bataille bey Salankemen An. 1691 donnée par le Prince de Bade, contre le Grand Vizir Kiuperli. Ein halber Bogen, aus des Marsigli Etat militaire de l'Empire Ottom. Tom. II. p. 97.
- 5) Plan de Peterwardein, & de ses environs. 1694. Ebend. Tom II. p. 99.
- 6) Plan de la Bataille de Peterwardein, d. 5. Aug. 1716. Aus der Hist. milit. du Prince Eugeni. Tom I. p. 113.
- 7) Vue et representation de la Bataille de Peterwardein. Ebendas. Tom. I. No 30. p. 100.
- 8) Bataille de Peterwardein. Ebendas. p. 101. auf der Vignette.
- 9) Plan de la Bataille de Peterwardein. 5. Aug. 1716. Ein halbes Blatt aus der Histoire du Prince Eugene, Amsterd. 1740. V. Tomi, 8vo, Tom V. p. 44.
48. Neuer und accurater Plan von der Gränzfestung Peterwardein. Wien 1738, ein Schreibbogen.
49. Original Plan von Peterwardein, wie solches von 1724 an, neu befestiget worden, von Hrn Oberst Gießbier, Viennae, 1740. Mskpt. Zween Regalbogen. - Hieher gehört
 - 1) Peterwardein. Ein halber Bogen Grundriß aus dem Bodenehr.
 - 2) Petrovaradinum. Aus Schwandtners Script. rer. Hung. Tom. II. p. 637.⁹²

Pozsony:

- „97. Eigentlicher Grundriß des Königl. Haupt- und Residenz-Schlusses sammt der der Stadt Preßburg in Niederungen, wie solche Anno 1663 von dem Obristen und Commendanten Joseph Priami, Freyherrn von Roverath, zu fortificiren angefangen worden. Ein Bogen perspektivischer Grundriß. Sehr artig aus dem Ortelio Redivivo Martini Meyeri, Part. II. p. 288.
98. Preßburg im Prospekte. Haered. Jerem. Wolff. excud. Aug. Vind. F. B: Werner del, 1732. Zwey med. Bogen.
99. Posonium, Preßburg, Prospekt. Werner del. Engelbrecht exc. Aug. Vind.
100. 1.) Posonium. Sam. Mikovini design. Kaltschmied sculps. Ein grosser Regalbogen, 2 Prospekte von der Wasser und Land-Seite. Aus Belii Not. T. I.

⁹² UM, 1787. – p.: 109–110.

101. 1. Neuester Prospekt von Preßburg, wie solches vom Aufgange der Sonne anzusehen ist.
 2. Prospekt der Hauptkirche zu St. Martin in Preßburg, in welcher die ungarischen Könige pflegen gekrönt zu werden.
 3. Prospekt des Königl. Haupt-Schloß zu Preßburg in Ungern, von Mitternacht anzusehen, nebst dem am unterm Schloßberg gelegenen Pálfschen Garten, darinn die grosse Linden zu sehen.
 4. Prospekt des. Königl. Haupt-Schloß zu Preßburg in Ungern, wie solches von dem Donastrohm oder der Mittag-Seite anzusehen ist.
 102. 5. Prospekt des Spitals von Barmherzigen Brüdern von der Stadt Preßburg in Ungern.
 6. Prospekt des Fürstl. Gartens gleich ausser Preßburg dem Herrn (Tit. Tit) Ihro Fürstl. Gnaden Eszterházy Erzbischof von Gran gehörig.
 7. Prospekt des alten und auf einem curieus aussehenden Felsen halbgelegenen Schloß Divény in Ungern 2 Meilen von Preßburg, am Zusammenfluße der March in den Donastrohm, gehörig Herrn Grafen von Pálffy, von der Land-Seite anzusehen.
- Alle 7 F. B. Werner del. Martin Engelbrecht excud. A. V. Fol. Obl. jedes 1/2 Blatt.

Hieher gehören:

1. Preßburg, der Stadt wahre Contrafactur. 1/4 Blatt. Aus der neuen Ungrischen und Siebenbürgischen Chronick, die A. 1664 in 4to zu Frankfurt herausgekommen.
2. Preßburg. 1/8 Blatt. Aus dem Kreckwitz.
3. Preßburg, Prospekt 1/4 Blatt. Aus des Millet Weltbeschreibung, T. IV. p. 240.
4. Preßburg. Aus dem Zeiler.
5. Preßburg, 1/2 Blatt Prospekt. Aus dem Bodenehr.
6. Preßburg, 1. c. Aus dem Purkenstein.
7. Posonium. Aus Schwandtneri Script. Hung. T. 2. P. 495.
8. Eigentlich und wahrhafte Vorstellung der R. K. Kriegsarmata sammt derselben Generalität, artillerie, Regimenter, Bataillonen und Squadronen, wie auch ausführlicher Beschreibung aller sowohl zu Pferd als zu Fuß sich dabey eingefundenen Generals, und anderer hohen Officiers-Personen, nicht weniger das von Ihro K. M. nebst denen andern Chur- und Fürstl. Durchlauchten dammt Dero ansehnlichen Hofstaat Gehaltenen Aufzugs bey dem vorgesetzten General Rendezvous, so in dem Königreiche Ungern nächst der Königlichen Hauptstadt Preßburg und der Herrschaft Kittsee den 6 May dieses 1683ten Jahres zur Defension der wehrten Christenheit

wider den Erbfeind zusammen geführt worden. K. Leopoldo dediciret, von Bernhard v. Schlingencron, General-Feld-Quartiermeister, 4 Regalbogen groß. -- Gegend und Lager um Preßburg.⁹³

Székesfehérvár:

- „1. Stuhlweissenburg. Contrafactur der Stadt Stuhlweißenburg, von den Christen erobert, den 20. Sept. 1601. Persp. Grundriß. Ein halber Bogen, aus Ortelii Beschreibung ungrischer Kriege. p. 504.
2. Abriß der Königl. Stadt Weißenburg, A. 1601. Aus Khevenhillers Annal. Vol. 2. T. 5. p. 2402.
3. Stuhlweißenburg. h. 73. Ein Viertlbogen aus Meisners Sciagraphie.
4. Stuhlweißenburg. Ein guter Riß, aus dem Theatro Europ. T. 13. p. 265.
5. Stuhlweissenburg, Prospect. Grundriß. Ein Viertlbogen, aus Boetii Kriegshelm T. III. p. 456.
6. Stuhlweißenburg. Aus dem Krekwitz.
7. Stuhlweißenburg. Aus dem Zeiler.
8. Stuhlweißenburg. Prospect. Grundriß, aus dem Bodenehr.
9. Stuhlweißenburg b. 2. Aus dem Purkenstein.
10. Alba Regalis. Aus Schwandtneri Script. Hung. T. 2. p. 546.”⁹⁴

Szigetvár:

- „5. Stadt und Schloß Zigeth. 1/4 Bogen. Aus Münsters Kosmographie p. 1372.
6. Contrafactur der Festung Zigeth von Türken erobert. 1566. 1/2 Bogen Prospekt. Aus Ortelii Beschreibung der Ungrischen Kriege. p. 152.
7. Contrafactur der Schlacht, so die Christen bey Sigeth wider die Türken erhalten. 22. Junii 1593. 1/2 Bogen, Ibid. p. 196.
8. Zigeth, h. 69. Aus Meisners Sciagraphie.
9. Wahre Contrafactur der Festung Sigeth. Ein Viertelbogen. Aus der Ungrischen Chronick. Frankfurt, 1664. 4to.
10. Sigeth. 1/8 Bogen. Aus dem Krekwitz.
11. Sigeth. Aus dem Zeiler.
12. Sigeth. Perspektivischer Grundriß 1/2 Bogen. Aus Boethii Kriegs-Helm. T. 4. p. 458.

⁹³ UM, 1782. – p.: 319–321.

⁹⁴ UM, 1782. – p. 91.

13. Sigeth, ou Zigeth Perspekt. Grundriß, 1/4 Bogen. Aus des de Fer Force de l'Europe. T. 3. Nro. 23.
14. Sigeth Perspektivischer Grundriß. 1/4 Bogen. Aus dem Bodenehr.
15. Sigeth. l. 2. Aus dem Purkenstein.
16. Sigeth. Aus Schwandtneri Script. Hung. T. 2. p. 435. et t. 3. p. 449.⁹⁵

Temesvár:

„148. Temesvár assiege, & commandé par le Prince Eugen de Savoye, 1716. Grundriß, mit dem Lager, der Circumvallation, und Attaque. Mskpt.

149. Wahrer Abriß der Festung Temesvár, samt der Belagerung, 1716. Kaiserl. Lager und Gegend herum. Heinr. Jonas Ostertag excud. Ratisbonae. Aus Ostertags Kriegstheater, wovon unten P. III. bey Serwien.

150. Delineatio der Festung Temesvár, welche von der Kaiserl. Armee, unter des Prinzen Eugens von Savoyen hohem Commando attaquirt, und den ersten Sept. 1716. das Trenché geöffnet worden.

151. Temesvár. Grundriß, und Attaque von 1716. Aus Ostertags Kriegstheater.

152. Grundriß der Stadt, des Schlosses, und zweyer Pálanques oder Vorstädte der Stadt Temesvár in Ungarn, welche unter der Anführung des Prinzens Eugens von Savoyen, den 1. Sept. 1716. belagert, die Laufgräben davon eröffnet, und den 12ten Oktob. siegreich erobert worden. Gezeichnet von Weiß, Ingenieur Lieut. Jerem. Wolf exc. Aug. Vind. Grundriß, Attaque, und Prospekt.

153. Temesvaria oppidum superioris Hungariae in Comitatu Temesiensi, ad Temesium flumen, natura et arte munitum, jure belli in potestatem Caesaris redactum, opera, & sumtibus M. Seutteri. Aug. Vind. Grundriß, und Prospekt.

154. Original Plan von Temesvár, mit allen seinen Werkern, wie es 1738 und 1739 beschaffen gewesen. Mskpt. Zwey Regalbogen.

155. Grundriß von dem Probian-Ravelin zu Temesvár. Mskpt.

Hieher gehören:

- 1) Contrafactur der Festung Temesvár von Fürsten von Siebenbürgen belagert 1596. Ein halber Bogen Prospekt, aus des Ortellii Beschreibung von Ungarn, p. 316.
- 2) Temesvár, h. 96. Ein Viertlbogen, aus Meisners Sciagraphie.
- 3) Temesvár, aus dem Zeiler.

⁹⁵ UM, 1782. – p. 324.

- 4) Temesvár, aus dem Krekwitz.
- 5) Temesvár, ein Prospekt, ein Viertelblatt, aus des de Fer Force de l'Europe. Tom IX.
- 6) Plan de Temesvár et ses environs, avec l'attaque de la Palanque, et un projet pour la fortifier. Zwey und einen halben Bogen. Aus der Hist. milit. du Prince Eugene, Tom. II. Num. 61. p. 344.
- 7) Temesvár, aus dem Purkenstein.
- 8) Temesvár. Grundriß, und Belagerung 1716. Ein halber Bogen, aus dem Bodenehr.
- 9) Temesvár. Prospekt; ein halber Bogen, aus eben demselben.“⁹⁶

Tokay:

- „1. Tokay. Festung, 1/4 Bogen. Aus Münsteri Cosmographia.
2. Tokay, h. 93, 1/4 Bogen, Aus dem Meisner.
3. Tokay. Aus dem Zeiler.
4. Wahre Contrafactur der Festung Tokay. 1/4 Bogen. Aus der Ungrischen Chronik. Frankfurt, 1664. 4to.
5. Tokay, Prospekt. Bloem del. et fec. Ein Bogen. Aus des Gualdo hist. di Leop. T. II. p. 90.
6. Grundriß des Feldlagers der Kais. Armeen bey Tokay, Anno 1660. Aus dem Theatro Europ. T. 9. p. 50.
7. Prospect der Festung Tokay. Theatr. Eur. T. 9. p. 1150.
8. Grundriß der Festung Tokay. Theatr. Eur. T. 10. p. 803. Ein schöner Riß, wobey auch der Prospekt und das edle Weingebirg zu sehen ist.
9. Tokay. Aus dem Krekwitz.
10. Tokay. 1/4 Bogen Perspektivischer Grundriß. Aus des de Fer Force d'Europe. T. 9.
11. Tokay. Prospekt, 1/2 Bogen. Aus dem Bodenehr.
12. Tokay. Aus dem Purkenstein.“⁹⁷

Visegrád:

- „93. Triste rudus Visegradi, planum iconographicum arcis, montis, villaeque Regiae Vissegradi. Aus des Belii Not. T. III. p. 470. Ein halber Bogen. Hieher gehört
1. Contrafactur der Vestung Vicegrad von den Christen belagert, 1595. Prospekt. Ein halbes Blatt, aus Ortelii Chronol. p. 286.
2. Vicegrad. h. 83. Aus dem Meisner.

⁹⁶ UM, 1783. – p. 121–123.

⁹⁷ UM, 1782. – p.: 332–333.

3. Vicegrad, oder Plintenburg. Aus dem Meisner. h. 90.
4. Vicegrad. Aus dem Zeiler.
5. Vicegrad. Aus dem Krekwitz.
6. Eroberung Vicegrad A. 1685. Aus dem Theatr. Europ. T. XII. p. 831.
7. Vicegrad, y. 3. Aus dem Purkenstein.
8. Vicegrad. Aus Schwandtneri Script. Hung. T. II. p. 136.”⁹⁸

SUMMARY

Bernhard Paul Moll, who was born into an evangelical priestly family in Vestenberg near Ansbach in Bavaria on the 30th of May in 1697, worked in Vienna for the prince of Braunschweig-Wolfenbüttel as his councilor, and a diplomatic representative of Mechlenburg-Schwerin and Hessen-Darmstadt from the beginning of the 1730s. Moll, who had been an enthusiastic map collector since his youth, created an almost 13 000 piece collection from maps, plans of towns, vedutas, depictions of buildings, and drawings of ancient inscriptions. He collected his 44 volume *Atlas Austriacus* and the 24 volume *Atlas Germanicus*. He made a twenty volume catalogue for the collection, the first sixteen volumes of which contained the Austrian parts, and its last four volumes gave descriptions on the German territories. The Moll collection is kept in the Moravian Library of Brno in the Czech Republic.

During the systematization of the map collection Moll followed geographical and thematic order. After the old and new surveying general maps of provinces, and lands, Moll enlisted the maps of counties, and smaller geographical units. He mostly put military, hydrographic, and ecclesiastical maps together. With a modern attitude Moll aimed at gathering profoundly, systematically, and critically the maps of a well defined geographical unit, his own dwelling-place in a wider sense, i.e. the Hapsburg Empire. The modernity of Moll's attitude is marked by the fact that he supplemented the descriptive catalogue with items which were not part of his own collection; he mentioned many items he found in other sources and published documents of the cartographical literature by earlier and contemporary authors. In addition to the items in the

⁹⁸ UM, 1782. – p.: 109–110.

collection the catalogue contains almost 8000 cartographical references, "quotations", under the title "hierher gehören" (they belong here) and numerous notes, which are especially valuable for modern research.

Moll had excellent relations with the protestant scientists and clergymen who lived in Pressburg close to Vienna. In 1753, he dedicated and donated a copy of the last four volumes of *Atlas Austriacus* that is the *Atlas Hungaricus*, to the library of the evangelist church of Pressburg. In 1765 Johann Christoph Deccard, a professor in the evangelist gymnasium of Sopron (Hungary), made a literal copy of that manuscript, which now can be found under shelf-mark "765 Fol. Germ." in the manuscript archive of the National Széchényi Library in Budapest. A great part of Moll's *Atlas Hungaricus* was published by the historian and legal scientist Gottfried von Kéler (1745-1807) in sequels after Moll's death between 1781 and 1787 in the periodical *Ungrisches Magazin*, which continued the tradition of the local topographical school in Pressburg.

Since, besides common maps, Moll collected nearly 800 depictions, plans, and maps of Hungarian towns and castles in his *Atlas Hungaricus*, his catalogue became an important early initiative, which attempted at studying and organizing a piece of the Hungarian history of art. As far as we know Moll's catalogue is the first systematic veduta catalogue of Hungary thus its research may provide significant scientific issues for the history of art too.

At the dawn of the coming age of scientific specialization it was common that people often founded international societies based on personal or correspondence contact, which gathered scientists, collectors, antiquarians, enthusiastic amateurs who cultivated the same field of science. Moll was a typical representative of the 18th century enthusiastic collector and non-professional cartographer, whose achievements were appreciated, and the results of his research were used by contemporary scientists.

Zusammenfassung

Der aus einem bairischen, evangelischen Familie stammende B.P. Moll (1697-1780) hat seine aus Karten, Stadtplänen und Ansichten bestehende Sammlung, die zur Zeit in der Brünner „Mährischen Landesbibliothek“ aufbewahrt wird, in zwei Teilen geliedert, nämlich in einen aus 44 Bänden bestehenden „Atlas Austriacus“ und einen kleineren

24 Bände zählenden „Atlas Germanicus“. Moll hat den beschreibenden Katalog seiner Sammlung mit der Hilfe zur Verfügung stehenden anderen Quellen und Publikationen mit Daten zahlreicher weiteren, Stadtplänen- und Städteansichten ergänzt. In dem 20 bändigen Katalog sind neben den circa 12000 Stück, 8000 solche Ergänzungen zu finden.

Der sogenannte „Atlas Hungaricus“ befindet sich in den letzten 4 Bänden des „Atlas Austriacus“ und verfügt über einen eigenen Katalog mit dem gleichen Titel. Er war unseren Wissens der erste systematische Ansichtskatalog, der „Karten, Ansichten und Pläne“ der 800 Städte und Burgen des historischen Ungarns dargestellt hat. Die Erschließung der Quellen des Katalogs, die des Umfangs und der Methode des Datensammelns können für die sich wiederbelebenden historiographischen Forschungen von großer Bedeutung sein.

Von der Mehrheit der Ortschaften weist Moll auf ein paar Ansichten oder Stadtpläne hin, während von den größeren Städten, die wegen ihrer strategischen Lage, wichtiger waren, wesentlich mehr gezeigt werden. Die meisten Darstellungen, insgesamt 45 findet man über das ehemalige Albe graeca /Beograd. Auffallend modern war, wie Moll, die Ansichten aus mehreren Aspekten zu systematisieren versuchte. Zuerst wurden die Stadtpläne nach Ländern und Komitaten aufgelistet, innerhalb der Komitate in der Reihenfolge der Städte angegeben. Zum Schluß in einem eigenen Kapitel listete er Städteansichten und Pläne auf, die in für ihn so wichtigen Quellen, nämlich in Büchern erschienen. Der am Wiener Hof tätige Diplomat Moll pflegte exzellente Beziehungen zu den protestantischen Gelehrten des nahen Pressburg/Pozsony (Bratislava). Die Angaben aus seinem „Atlas Hungaricus“ wurden in Ungarn, im 18. Jh. sowohl in Kopien, als auch in Druck verbreitet und waren aus das Wirken des namenhaften ungarischen Tipographen János, Mátyás Korabinszky von großer Wirkung, er übernahm nämlich etliche Daten von ihm.